

KARO SANITARIJOS TARNYBA 1918–1940 M.

Dr. Aušra JUREVIČIŪTĖ
Vytauto Didžiojo karo muziejus

DOI: <https://doi.org/10.47459/ka.2025.40.5>

Anotacija. Lietuvos kariuomenės Karo sanitarijos tarnyba buvo pradėta formuoti 1918 m. gruodžio 5 d. įkuriant Sanitarijos skyrių, ir tai rodo jos svarbą besikuriančiai kariuomenei. Straipsnyje, remiantis archyviniais ir publikuotais

šaltiniais bei istoriografija, analizuojama Karo sanitarijos tarnybos struktūra ir veikla 1918–1940 m. Atskirai nagrinėjami tarnybos sukūrimo ir veiklos Nepriklausomybės karo metu ypatumai. Antroje dalyje, apimančioje 1923–1940 m., daugiausia dėmesio skiriama tarnybos pertvarkai pagal taikos meto etatus ir atskirų veiklos sričių pristatymui pagal tarnybai priskirtas sritis. Aptariama tarnybos struktūra ir jos pritaikymo kariuomenės reikmėms aspektai, išskiriant Karo ligoninės, sveikatos tikrinimo komisijų, kariuomenės dalinių sanitarinės būklės inspekcijų, tarnybos veiklą epidemijų atvejais, pasirengimo mobilizacijai, sanitarinių stočių-

sanatorijų steigimo klausimus.

Pagrindiniai žodžiai: karo sanitarija, medicina, ligoninė, sveikatos tikrinimo komisija, mobilizacija, sanatorija.

ĮVADAS

Karo sanitarijos tarnybos veiklos tyrimai yra svarbūs Lietuvos kariuomenės istorijai, nes suteikia daug informacijos apie šios svarbiausios kariuomenės sveikatos ir higienos užtikrinimo struktūros darbą karo ir taikos metais. Straipsnyje nagrinėjama jos veikla Nepriklausomybės karo ir taikos metu.

Sanitarijos skyrius, pradėtas kurti kartu su kariuomene, susidūrė su dideliais sunkumais, tačiau surinko reikalingą medicinos personalą ir sukūrė savo funkcijoms vykdyti būtinas struktūras. Šios tarnybos darbas buvo ypač svarbus Nepriklausomybės kovų metu, kai reikėjo mūšio lauke karius teikti pirmąją medicinos pagalbą, organizuoti jų evakuaciją, karius gydyti steigti Karo ligoninę, lauko ligonines, priešakinius perrišimo punktus, lazaretus, įsigyti sanitarinio turto, komplektuoti medicinos personalą.

Pasibaigus Nepriklausomybės karui tarnyba pradėjo veikti pagal taikos meto etatus, dalies ankstesnių funkcijų neliko, tačiau atsirado kitų, kurios turėjo užtikrinti kokybišką medicinos pagalbą karius jų tarnybos vietose, Karo ligoninėje, sanatorijose. Ne mažiau svarbi funkcija buvo sanitariniai dalinių ir įstaigų patikrinimai, siekiant užtikrinti kokybiškas tarnybos sąlygas.

Šio straipsnio tikslas – supažindinti su Karo sanitarijos tarnybos veikla, atkreipiant dėmesį į jos struktūrą ir tikslų įgyvendinimą. Šis tyrimas – tai tik didelio darbo pradžia, nes, norint išsamiai ištirti Karo sanitarijos tarnybos veiklą, reikia atskirai išnagrinėti kiekvienos jos struktūrinės dalies funkcijas, ypač taikos metais. Atlikus šiuos tyrimus bus galima išsamiai pristatyti tarnybos veiklą, pateikiant ir statistinius duomenis pagal pulkus ir dalinius, supažindinti su personalu ir jo pasiekimais medicinos srityje.

Straipsnis parengtas naudojantis dokumentais, saugomais Lietuvos centrinio valstybės archyvo fonde Nr. 4 „Karo sanitarijos tarnyba“. Vieną apyrašą sudaro 521 byla, kurioje sukaupiti Sanitarijos tarnybos įsakymai, aplinkraščiai, instrukcijos, vyriausiojo armijos gydytojo įsakymai, atskirų dalinių sanitarijos įstaigų formuliarai, statistinės žinios, gydytojų pranešimai apie karinių dalinių inspektavimą, žinios apie sanatorijas, jų personalą, Sanitarijos puskarininkių mokyklos ir sveikatos tikrinimo komisijų veiklos dokumentai, priešlėktuvinio, priešche-

minio pasiruošimo, veikimo karo metu, pasirengimo mobilizacijai planai, kariuomenės dalinių personalo sąrašai, buhalteriniai ir įvairūs statistiniai dokumentai. Taip pat remtasi publikuotais šaltiniais – įsakymais kariuomenei, plk. lt. Vlado Ingelevičiaus¹, gen. lt. Prano Vaiciuškos², plk. Juozo Marcinkaus³, plk. Kazio Oželio⁴, mjr. Antano Petraičio⁵ straipsniais, paskelbtais žurnaluose „Mūsų žinynas“ ir „Karo archyvas“, Solveigos Lukminaitės straipsniu „Karo sanitarijos tarnybos veikla Nepriklausomybės kovų metu (1919–1923 m.)“⁶. Apie šią tarnybą yra rašęs Vytenis Statkus veikale „Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m.“⁷. Šios knygos skyrius „Sanitarija“ parengtas pagal gydytojo plk. V. Ingelevičiaus ir mjr. Jono Valentinavičiaus straipsnius, išspausdintus 1928 m. „Mūsų žinyno“ 45 numeryje. Vytauto Lesčiaus knygos „Lietuvos kariuomenė 1918–1920“ skyriuje „Karo sanitarija“ trumpai supažindinama su tarnybos kūrimosi aplinkybėmis ir veikla⁸. Karo sanitarijos tarnybos veiklos kai kurie aspektai paliesti ir Vytauto Jokubausko monografijoje „Gyvenimas ir mirtis Lietuvos kariuomenėje, 1918–1940 m.“⁹.

¹ Pulk. gyd. Ingelevičius. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, t. 15, Nr. 45, p. 491–500.

² Dr. Vaiciuška, P. Kaip kūrėsi Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyrius. *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 11–12, p. 779–795.

³ Gyd. plk. Marcinkus, [J.] 1919–1933 m. Karo ligoninės medicinos darbo trumpa apžvalga. *Mūsų žinynas*, 1935, Nr. 121, p. 385–394.

⁴ Plk. gyd. Oželis, [K.] Karo gydymo įstaigų organizacija, jų veikimas ir likvidavimas. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, t. 15, Nr. 45, p. 503–515.

⁵ Mjr. gyd. Petraitis, [A.] Sanitarinių skrajojamų būrių išpūdziai. *Karo archyvas*, 1925, Nr. 2, p. 239–276.

⁶ Lukminaitė, Solveiga. Karo sanitarijos tarnybos veikla Nepriklausomybės kovų metu (1919–1923 m.). *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2018 metais. Almanachas*. Kaunas, 2019, p. 23–62.

⁷ Statkus, Vytenis. Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m. Čikaga, 1986, p. 613–641.

⁸ Lesčius, Vytautas. Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m. Vilnius, 1998, p. 204–217.

⁹ Jokubauskas, Vytautas. Gyvenimas ir mirtis Lietuvos kariuomenėje, 1918–1940 m. Klaipėda, 2023.

KRAŠTO APSAUGOS MINISTERIJOS SANITARIJOS SKYRIAUS¹⁰ VEIKLA 1918–1920 M.

1918 m. lapkričio 23 d. ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras pasirašė įsakymą Nr. 1, kuriuo buvo pradėta formuoti Lietuvos kariuomenė. Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyrius buvo įkurtas 1918 m. gruodžio 4 d. įsakymu Nr. 3 dėl Apsaugos valdybos įkūrimo įsteigus Apsaugos sanitarinį skyrių. Jo skyriaus vedėju buvo paskirtas papulkininkis Vladas Nagevičius¹¹, o skyriaus biuro vedėju – Juozas Kasperskis. Pirmasis į 1-ąjį pėstininkų pulką paskirtas gydytojas buvo 1918 m. gruodžio 1 d. į kariuomenę įstojęs Linas Janulionis¹². Tuo metu Vilniuje vyko specialistų registravimas ir *„minčių konsolidavimo ir konkretinimo darbas, kuris reikšėsi oficialiuose ir privačiuose susitikimuose, pasikalbėjimuose ir nuomonių pasikeitimuose“*¹³. Dar iki lapkričio 23 d. į Vilnių atvyko ir teiravosi, ar nereikia tarnybai gydytojų, Linas Janulionis, Vladas Ingelevičius, Kazys Oželis, Jonas Puodžiūnas, Pranas Sližys ir Povilas Stančius, kurie beveik visi buvo Karo medicinos akademijoje Peterburge veikusios lietuvių studentų medikų korporacijos „Fraternitas Lituanica“, įkurtos

Gyd. gen. lt. Vladas Nagevičius
(1870–1954). XX a. IV deš. I pusė
(VDKM)

¹⁰ Per 22 veiklos metus ne kartą buvo pakeistas tarnybos pavadinimas: 1918-12-04–1918-12-23 – Apsaugos sanitarinis skyrius; 1918-12-24–192-03-15 – Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyrius; 1921-03-16–1921-09-09 – Krašto apsaugos ministerijos Karo sanitarijos valdyba; 1921-09-10–1925-12-31 – Krašto apsaugos ministerijos Karo sanitarijos skyrius; 1926-01-01–1927-12-08 – Vyriausiojo štabo Karo sanitarijos inspekcija; 1927-12-09–1940-10-27 – Karo sanitarijos valdyba.

¹¹ Įsakymas Apsaugos ministerijai Nr. 3, § 2. 1918 m. gruodžio 4 d.

¹² Įsakymas Apsaugos ministerijai Nr. 5, § 2. 1918 m. gruodžio 10 d.

¹³ Pulk. gyd. Ingelevičius. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, t. 15, Nr. 45, p. 491.

1908 m., nariai. Besikuriančiai tarnybai jie padėjo atlikti įvairius darbus: V. Ingelevičius, P. Slizys ir P. Stančius tikrino Vilniaus komendantūros ka-reivines, V. Nagevičius ir V. Ingelevičius tarėsi su vokiečių vadovybe dėl sanitarinio turto įsigijimo (deja, 1919 m. pirmosiomis dienomis vokiečiams evakavusis iš Vilniaus, nieko nepavyko įsigyti). 1918 m. gruodžio 19 d. į tarnybą buvo priimtas V. Ingelevičius ir, susirgusiam V. Nagevičiui likus Vilniuje, beveik pusę metų (1918 m. gruodžio 24 d.–1919 m. birželio 4 d.) laikinai ėjo Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyriaus viršininko pareigas. Sanitarijos tarnyboje po truputį daugėjo gydytojų. Gruodžio 28 d. priimtas J. Puodžiūnas buvo paskirtas Vilniaus komendantūros¹⁴, o sausio 14 d. – 2-ojo pėstininkų pulko bataliono ir laikinai pulko gydytoju¹⁵.

1919 m. sausio 2 d. prie Sanitarijos skyriaus sudaromas 3 gydytojų rezervas¹⁶. Į jį sausio 5 d. buvo paskirtas Jonas Brunza, o sausio 13 d. – Antanas Petraitis¹⁷, kuris jau sausio 14 d. turėjo eiti gydytojo prie Kauno miesto komendantūros pareigas¹⁸. 1919 m sausio mėn. Sanitarijos skyrius ne tik pats organizavosi, bet ir organizavo Sanitarijos tarnybą kariuomenėje, kiek leido aplinkybės ir to meto sąlygos, Vakarų Europos valstybių, Vokietijos ir Prancūzijos pavyzdžiu. Sanitarijos personalo juridinė padėtis bendrų teisių atžvilgiu susilygino su kitų kariuomenės rūšių ir tarnybų karininkų padėtimi. Jie, kaip ir kiti karininkai, nešiojo tokią pat uniformą, nustatytą sausio 29 d. įsakymu. Vasario 21 d. įsakymu buvo įvesta laikina uniforma ir nustatyta: „*L) Daktarai-medikai nešioja trikampį su raudonu kryžiumi viduryje: daktarų-veterinorių kryžiukai mėlyni. D) Sanitarijos skyriaus viršininkas nešioja trikampį štabų spalvos, apsiūtą si-dabrinu galionu, su raudonu kryžiumi viduryje.*“¹⁹ Nuo 1919 m. birželio 27 d. buvo įvestas kitas ženklimas: „*1) Gydytojams nešioti ant antpečių paauksintą ženklą Aiskulapo gyvatę, apsisukusią apie lazdą. 2) Veterinarijos gydytojams – tą patį ženklą, bet pasidabrintą. 3) Farmaceutams – ant*

¹⁴ Krašto apsaugos ministerijos įsakymas Nr. 7, § 11. 1918 m. gruodžio 24 d.

¹⁵ Krašto apsaugos ministerijos įsakymas Sanitarijos skyriui Nr. 4. 1919 m. sausio 17 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 1, p. 4.

¹⁶ Krašto apsaugos ministerijos įsakymas Nr. 11, § 7. 1919 m. sausio 2 d.

¹⁷ Krašto apsaugos ministerijos įsakymas Nr. 16, § 3. 1919 m. sausio 14 d.

¹⁸ Krašto apsaugos ministerijos įsakymas Sanitarijos skyriui Nr. 2. 1919 m. sausio 15 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b.1, p. 2.

¹⁹ Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 35, 1919 m. vasario 21 d.

*antpečių paausintą ženklą, iš taurės su iš jos šliaužiančia gyvate. 4) Žemesniam personalui – tie patys ženklai, bet iš audinio ir prisiūti ant kairės rankovės.*²⁰ Atkuriant karinius laipsnius medikams buvo įvesti rikiuotės karininkams lygūs laipsniai²¹.

Nors Sanitarijos tarnyba galėjo tvarkytis savarankiškai, tačiau nebuvo reikalingo aukštesniojo ir žemesniojo sanitarijos personalo, instrumentų, tvarsliaivos, vaistų. Siekiant sukomplektuoti personalą, laikraščiuose buvo paskelbti atitinkami skelbimai, o gydytojams, kurių adresai buvo žinomi, išsiųsti kvietimai. Pirmasis sausio 5 d. atvyko jau minėtas gydytojas Jonas Brundza, vėliau savanoriais įstojo gydytojas Antanas Petraitis ir farmaceutas (vaistininkas) provizorius Norkus (sausio 13 d.), provizoriaus padėjėjas Kazys Civinskas (sausio 23 d.)²². Nors ir buvo pakviesta nemažai personalo, kuriamoms dalims jo neužteko, todėl sausio 28 d. krašto apsaugos ministrui buvo įteiktas gydytojų ir felčerių mobilizacijos projektas. Tačiau dėl nesklandumų ministerijoje jų mobilizacija buvo paskelbta tik gegužės 8 d. Per tą laiką į kariuomenę savanoriais įstojo gydytojai Jurgis Pšijalgauskas (vasario 3 d.), Vladas Mongirdas (vasario 9 d.), Pranas Sližys ir Vincas Kanauka (kovo 1 d.), farmaceutas provizorius Bucevičius (balandžio 2 d.), gydytojas Jurgis Žilinskas ir farmaceutas provizorius Jonas Valentinavičius (balandžio 5 d.), gydytojai Vytautas Bendoravičius (balandžio 25 d.), Vytautas Šileika (balandžio 26 d.), Palokas (balandžio 16 d.), Juozas Marcinkus (balandžio gale)²³.

Besikurianti Sanitarijos tarnyba susidūrė su iššūkiais, kai į kariuomenę atvyko daug savanorių karių. Reikėjo turėti karinę gydymo įstaigą, bet jos nebuvo, todėl susitarta su vokiečiais, kad Lietuvos kariuomenės kariai bus guldomi į jų ligoninę Kaune, tačiau ten buvo mažai vietų ir netinkama priežiūra. Pagalbą suteikė 1919 m. sausio 12 d. Roko Šliūpo, Jurgio Alekno, Vlado Ingelevičiaus ir kitų lietuvių įkurta Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija. Jai buvo suteikta pašalpa, skirta lovų ir baltinių. Raudonojo Kryžiaus draugijos žinion buvo komandiruotas gydytojas J. Brundza. Ligoninė buvo atidaryta vasario 1 d. ir jau vasario 28 d. perėmė iš

²⁰ Lietuvos kariuomenės įsakymas Nr. 101, § 1. 1919 m. birželio 27 d.

²¹ Pulk. gyd. Ingelevičius. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, t. 15, Nr. 45, p. 493.

²² Ten pat, p. 492.

²³ Ten pat.

vokiečių ligoninės 14 lietuvių karių. Joje buvo gydomi ir pirmieji sužeisti kariai. Tačiau greitai jos pajėgumų nebeužteko, tad reikėjo karius gydyti kitose vietose. Nustatčius Kariškos kilnojamos ligoninės Nr. 1 etatus, ją organizuoti 1919 m. kovo 25 d. buvo pavesta gydytojui P. Sližiui. Pirmoji kilnojamoji ligoninė pradėjo veikti balandžio 12 d. Ji turėjo 150 lovų, bet vėliau jų skaičius buvo padidintas iki 250, o nuo 1919 m. spalio 1 d. – iki 400²⁴. Iš pradžių ligoninė įsikūrė Tolstojaus g. (dabar L. Sapiegos) esančiose patalpose, vėliau persikėlė į vokiečių dizenterijos ligoninės patalpas Karmelitų rajone. Patalpos buvo apleistos, o lėšų joms sutvarkyti nebuvo. Pagrindinio korpuso pirmajame aukšte buvo įkurtas vidaus ligų skyrius ir gyveno keli gydytojai, antrajame – tilpo chirurgijos skyriaus ligoniai, operacinė salė, tvarstomasis kambarys. Kitose patalpose buvo odos ir venerinių ligų skyrius, virtuvė, įrengta mediniame pastate. Patalpų pakako, kol buvo nedaug ligonių, bet jų padaugėjus 1920 m. sausio mėn. iki 589 situacija labai pablogėjo dėl personalo trūkumo²⁵. Tuo metu ligoninėje, be vyriausiojo gydytojo, dirbo 6 gydytojai, 14 gailestingųjų seserų, 10 praktikančių (mokinių), 6 studentai medikai (besimokantys gydytojų padėjėjų mokyklose), 4 gydytojų padėjėjai (felčeriai), apie 80 kareivių sanitarų ir labai mažai laisvai samdomų sanitarų ir sanitarinių²⁶. 1919 m. gale ir 1920 m. pradžioje prasidėjus ispaniškojo gripo epidemijai, padėtis dar labiau pablogėjo. Vienoje lovoje ant pliko čiužinio, prisidengę savo milinėmis, gulėjo net po tris ligonius, kiti – ant grindų šiauduose. Patalpos buvo šaltos (trūko malkų), gydymas – nekokybiškas. 1920 m. vasario 1 d. ligoninei pradėjęs vadovauti gydytojas plk. lt. K. Oželis ėmėsi griežtų priemonių, kad išgelbėtų šią gydymo įstaigą. Buvo gauta keli šimtai amerikietišκών lovų, čiužinių, baltinių, chalātų, šliurių ligoniams, skubiai mobilizuoti keli patyrę gydytojai, priimta daugiau gailestingųjų seserų. Tačiau ir tai nepadėjo suvaldyti gripo epidemijos – sausio mėn. ligoninėje mirė 196 ligoniai. Karstams pagaminti pats viršininkas davė 500 auksinų²⁷. 1919 m. birželio 15 d. Kariška kilnojama ligoninė Nr. 1

²⁴ Dr. Vaiciuška, P. Kaip kūrėsi Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyrius. *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 11–12, p. 784.

²⁵ Pulk. gyd. Ingelevičius. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, t. 15, Nr. 45, p. 511.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat, p. 512.

Karo ligoninė tarp Kauno sodų. Vidinio kiemo vaizdas su pastatais iš viršaus. Kaunas. XX a. 4 dešimtmetis (?). *Daumanto Čibo nuotrauka (VDKM)*

buvo pavadinta Karo ligonine ir patvirtinti jos medicinos personalo, ūkio personalo, gurguolės ir Karo vaistinės sandėlio etatai²⁸.

Kariniam daliniam buvo įvesti nauji sanitarijos personalo etatai. Pulkui buvo skiriamas vienas jaunesnysis gydytojas ir didinamas felčerių skaičius. Nemaža problema buvo tai, kad savanorių ir pašauktų naujokų sveikata nebuvo tikrinama, nes nebuvo gydytojų. Vasario 1 d. buvo išleistas įsakymas sudaryti komisiją mobilizuojamųjų sveikatai tikrinti. Jos pirmininku buvo paskirtas krn. Kazys Škirpa, nariais – gydytojas Antanas Petraitis, krn. Jonas Pranculis, 2-ojo pulko gydytojas Jono Puodžiūnas ir krn. Jonas Kairiūnas. Komisijai buvo įsakyta darbą pradėti vasario 1 d. Kauno komendantūroje²⁹.

Vasario 15 d. krašto apsaugos ministro buvo patvirtinti iš rusų kalbos išversti ligų sąrašai ir išsiųsti dalinių gydytojams, kad jie tikrintų dalinyje esančius naujokus.

Vasario 9 d. buvo įsteigta *Patikrinimui sveikatos mobilizuojamųjų kari-*

²⁸ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 91. 1919 m. birželio 15 d.

²⁹ Krašto apsaugos ministerijos įsakymas Nr. 23, § 1. 1919 m. vasario 1 d.

Karo ligoninės pastatų kompleksas (VDKM)

ninkų, karo valdininkų ir paaficierių nuolatinė komisija. Ją sudarė einantis vyriausiojo Raudonojo Kryžiaus ligoninės gydytojo pareigas J. Brundza (pirmininkas), Kauno miesto komendantūros bataliono jaunesnysis gydytojas dr. Antanas Petraitis, Sanitarijos skyriaus atsargos gydytojas dr. Jurgis Pšijalgauskas ir vienas karininkas, skiriamas Kauno miesto komendanto. Komisija darbą pradėjo vasario 7 d. Raudonojo Kryžiaus ligoninėje ji savo funkcijas vykdė pirmadieniais, trečiadieniais ir penktadieniais nuo 14 val. Nuo 1919 m. birželio 11 d. prie Karo ligoninės pradėjo veikti Sveikatos tikrinimo komisija.

Norint tinkamai prižiūrėti karių sveikatą daliniuose buvo organizuojami patikrinimai, vadinamosios inspekcijos. Pirmieji tokie patikrinimai buvo surengti sausio 25 d. 1-ajame raitelių, o vasario 8 d. – 2-ajame pėstininkų pulke. 1-ąjį raitelių pulką inspektavęs l. e. Sanitarijos skyriaus viršininko pareigas V. Ingelevičius įsakyme konstatavo:

„Namas užimamas eskadrono medinis, šviesus, bet ne visai sausas ir šiltas. Vietos per mažai, žmonės sutalpinti per ankštai, todėl oras blogas. Miega ant medinių suolų-lovų. Šieninkus turi beveik visi, bet pagalvių ir antklodžių beveik nėra, stoka paklodžių ir baltinių. Pirties reguliariškai ne-

*gauna. Duona nedakepta, sriuba ir košė nebloga, mėsa taipogi, tik daviniui duodami plaučiai ir kepenys, kas negali būti daroma. Ant tų trūkumų Kau-no miesto bataliono Komendantūros gydytojui reikia atkreipti dėmesį.*³⁰

Įsakyme V. Ingelevičius pristato 2-ojo pėstininkų pulko patalpų būklę, kuri geresnė nei raitelių pulke, tačiau ir čia trūksta paklodžių, pagalvių, baltinių, beveik pusė kareivių neturi batų, jei ir turi, tai blogus, neapsikirpę. Jis tikrino ir pulko sanitarijos punktą, kuriame gulėjo 44 ligoniai, tarp jų – 18 užsikrėtusių niežais. Mini, kad ligoniai atskirti, visi guli lovose, tik trūksta paklodžių, pagalvių ir baltinių. Punkte dirba 1 gydytojas, 4 felčeriai ir 18 sanitarų³¹.

Šie patikrinimai rodo, kad dirbti Sanitarijos skyriaus personalui buvo nelengva: daug ko trūko, kareiviai sirgo, transporto priemonių nebuvo. Martyno Yčo komisijos Berlyne nupirkti vokiški keturračiai sanitariniai vežimai buvo per sunkūs arkliais vietos keliais tempti, todėl jais naudotis beveik neteko³². Reikėjo naudoti lietuvių ūkininkų vežimus, pridėtus šiaudų. Pirmieji sanitariniai automobiliai iš Vokietijos buvo atvežti tik 1919 m. vasaros viduryje.

1919 m. birželio 4 d. Sanitarijos skyriaus viršininku buvo paskirtas gydytojas Pranas Vaiciuška. Kaip pats rašo, jam teko iš karto griebtis organizacinių priemonių, pradedant nuo Sanitarijos skyriaus. Birželio 10 d. slaptame krašto apsaugos ministro krn. Antano Merkio pasirašytame įsakyme Nr. 87 buvo paskelbti Sanitarijos skyriaus ir jo dalių etatai:

A. Sanitarijos skyrius: Sanitarijos skyriaus viršininkas gydytojas – 1. Jo padėjėjas gydytojas – 1. Gydytojas ypatingiems reikalams – 1.

Dalys:

I. Bendroji, administracijos ir ūkio: dalies vedėjas, karo valdininkas – 1, vyresnysis raštvedys, karo valdininkas – 1, buhalteris – 1, jaunesnysis raštininkas – 1.

II. Sanitarijos įstaigų ir evakuacijos: dalies vedėjas gydytojas – 1, jaunesnysis raštvedys (iš felčerių, provizorių ir gydytojų personalo) – 1, vy-

³⁰ Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyriui įsakymas Nr. 11. 1919 m. sausio 29 d. LCVA, f. 4, b. 1, l. 14.

³¹ Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyriui įsakymas Nr. 87. 1919 m. vasario 9 d. *Ten pat*, b. 1, l. 21.

³² Pulk. gyd. Ingelevičius. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, t. 15, Nr. 45, p. 493.

resnysis raštininkas – 1.

III. Statistikos, higienos ir gydymo personalo: dalies vedėjas gydytojas – 1, jaunesnysis raštvedys (iš felčerių, provizoriaus padėjėjų arba valdininkų) – 1, vyresnysis raštininkas – 1.

IV. Farmacijos: dalies vedėjas provizorius – 1, jaunesnysis raštininkas – 1, jaunesnysis raštininkas (iš farmaceutų) – 1.

Visoms dalims: registratorius (-ė) valdininkas – 1, mašinistas (-ė) – 1, kurjeris – 1, šveicorius – 1, šoferis – 1. Sanitarijos skyriaus automobilis – 1³³. 1919 m. liepos 22 d. buvo įsteigta lauko sanitarijos inspektoriaus prie vyriausiojo kariuomenės vado pareigybė³⁴. Į šias pareigas buvo paskirtas iš Vilniaus gegužės 26 d. grįžęs gydytojas Vladas Nagevičius. Lauko sanitarijos inspektorius lankė dalinius įgulose ir fronte, inspektavo, davė nurodymus kariuomenės sanitarinei būklei gerinti, tvarkė sužeistųjų ir ligonių evakuacijos reikalus. Tačiau tarp Sanitarijos skyriaus viršininko P. Vaiciuškos ir lauko sanitarijos inspektoriaus V. Nagevičiaus kilo nesusipratimų dėl kompetencijos ir veikimo sričių pasidalijimo. Apie tai Sanitarijos skyriaus viršininkas P. Vaiciuška rašė:

„Generalinio Štabo lauko Sanitarijos Inspektorius, kurio funkcijos turėjo būti inspektuoti dalis sanitarijos atžvilgiu ir apie tai pranešinėti Sanitarijos skyriui, buvo panaikintos, nes jo santykiai siekdavo ministerį ir vyriausiąją kariuomenės vadą; jis nežinodavo teikimų bei organizacijos galimumų ir į juos gal neatsižvelgdavo. Tokiu būdu iš Sanitarijos skyriaus pagalbinių organo pavirsdavo į kokią tai neatsakingą konkurentą, kuomet jis, pvz., savo išvedžiojimus apie belaisvių stovyklos, kuri buvo ne laiko srity, sanitarinę būklę rašė Kontrolei, reikalaudamas sudaryti bylą. Nes susirgimai kainuoja valstybei. Tačiau iš tos bylos nieko neišėjo, kadangi Lietuvoje tuo laiku visur buvo daug limpamų ligų, gi belaisvių stovyklai prižiūrėti vos 18 d. praslinkus nuo mano tarnybos kariuomenėje buvo pavesta prikoman-diruotam prie Karo ligoninės gydytojui Stančiui.“³⁵

Ši problema buvo išspręsta 1919 m. lapkričio 7 d. įsakymu kariuomenei, kuriuo buvo panaikinta Generalinio štabo lauko sanitarijos inspek-

³³ Lietuvos kariuomenės įsakymas Nr. 87. Sanitarijos skyrius. 1919 m. birželio 10 d.

³⁴ Pulk. gyd. Ingelevičius. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, 1928, t. 15, Nr. 45, p. 494.

³⁵ Dr. P. Vaiciuška. Kaip kūrėsi Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyrius. *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 11–12, p. 785–786.

toriaus pareigybė ir aiškiai apibrėžta Sanitarijos skyriaus priklausomybė. Įsakyme konstatuota, kad Sanitarijos skyrius:

1) tiesiogiai pavaldus Krašto apsaugos ministerijos valdytojui ir vyriausiajam kariuomenės vadui ar jo pavaduotojui;

2) kreditus sanitarijos mantai tiekti ir ligoniams išlaikyti gauna pagal sąmatą ir bendrąsias taisykles ir sanitarijos klausimais veikia savarankiškai, ligonių išlaikymo klausimais priklauso nuo viceministro, kitais ūkio klausimais veikia laikydamasis bendrųjų skyriaus nuostatų;

3) sanitarijos kontrolė atliekama Sanitarijos skyriaus dalių viršininkų gydytojų ir farmaceutų pagal dalių priklausomybę, ūkio atžvilgiu – Sanitarijos skyriaus dalių viršininkų pagal dalių ir centrinių tiekiančiųjų įstaigų priklausomybę³⁶.

Sanitarijos skyriaus darbo sritys buvo dvi – ūkio ir medicinos. Ūkio dalį sudarė bendrieji, administracijos ir ūkio padaliniai. Čia buvo vykdomas ne medicinos personalo ir ūkinės veiklos administravimas ir visų šiose srityse dirbančių sanitarijos dalių kontrolė. Medicinos dalį sudarė statistikos, higienos ir evakuacijos padaliniai. Jie vadovavo šioms sritims ir kovai su epidemijomis kariuomenėje, taip pat jiems turėjo užtikrinti instrumentų, gydymo priemonių ir įrankių tiekimą. Įstaigų ir gydomojo personalo padalinio užduotis buvo sanitarijos įstaigų personalo komplektavimas, visi gydomojo personalo paskyrimai ir žinios apie jį bei jo mobilizacija. Farmacijos dalis vykdė vaistinių personalo komplektavimą, vaistininkų žinių tikrinimą, medikamentų ir vaistinės įrankių tiekimą³⁷.

Vadovaujantis šiais įsakymais buvo pradėta ir vykdoma Sanitarijos skyriaus centralizacija, kuri, gydytojo gen. lt. P. Vaiciuškos manymu, buvo vienintelė kario gyvenimui tinkama sistema, nes didesni kariuomenės daliniai, pavėlavus gydytojų mobilizacijai, patys stengėsi pasirūpinti medicinos pagalba, bet mažų dalinių sanitarinė būklė buvo nepavydėtina. Ne visų dalinių vadai suprato sanitarijos centralizavimo tikslumą. Medicinos personalo, net ir aukštesniojo, drausmė kartais nebuvo pavyzdinga³⁸.

1919 m. gruodžio 1 d. gen. lt. P. Vaiciuška buvo atleistas iš tarnybos. Sanitarijos skyriaus viršininko pareigas laikinai perėmė gydytojas

³⁶ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 181, § 5. 1919 m. lapkričio 7 d.

³⁷ Ten pat.

³⁸ Dr. P. Vaiciuška. Kaip kūrėsi Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyrius. *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 11–12, p. 786.

V. Ingelevičius, o gruodžio 19 d. viršininku buvo paskirtas gydytojas plk. ltn. V. Nagevičius. Situacija tarnyboje buvo sudėtinga. Ypač daug problemų buvo Karo ligoninėje, nes 4 mėnesius personalas negavo atlyginimų, nebuvo pinigų ligonių maitinimui, jų išlaikymui, ūkio išlaidoms. Prasidėjusi gripo epidemija dar labiau komplikavo padėtį. Reikėjo imtis gydytojų mobilizacijos, didinti aprūpinimą. Lėšų ir reikalingų priemonių buvo gauta iš Amerikos Raudonojo Kryžiaus organizacijos atstovo plk. Edvardo Rajeno (*Edward Ryan*). Į ligoninę buvo priimti keli gydytojai specialistai: terapeutas Karolis Parčevskis, chirurgas Aleksandras Hagentornas, okulistas Petras Avižonis. Sanitarijos personalui papildyti buvo numatyta rengti daugiau specialistų ir tam buvo išleistas Stipendijų įstatymas aukštųjų mokyklų studentams ir Aukštųjų sanitarijos kursų įstatymas, kuriuose numatyta, kaip bus rengiami karo sanitarijos gydytojai. Karinį parengimą medikai stipendininkai įgijo Karo mokykloje. 1920 m. gegužės 21 d. 10 karo medikų buvo suteiktas leitenanto laipsnis. Tai buvo pirmoji karo medikų laida. 1920 m. balandžio 18 d. įsakymu kariuomenei kursuose prie Kauno karo ligoninės buvo pradėti rengti sanitarijos puskarininkiai. Organizuoti kursai ir gailestingosioms seserims, o nuo 1920 m. rugpjūčio mėn. jas ėmė ruošti Raudonojo Kryžiaus draugija.

Ypač trūko felčerių, todėl įsakyta prie Kariškos kilnojamos ligoninės Nr. 1 įsteigti gydytojų padėjėjų (felčerių) mokyklą, kurios 50 mokinių turėjo išeiti sutrumpintą 4 mėn. kursą³⁹. Mokytojais turėjo būti paskirti gydytojai ir vaistinės vedėjai. Buvo mokoma po 3 valandas per dieną šių dalykų: anatomijos, sanitarijos, higienos, sužeistųjų ir ligonių priežiūros, elementariosios fiziologijos, farmacijos, vidaus ligų ir pirmosios pagalbos, chirurgijos, užkrečiamųjų ligų gydymo pagrindų. Juos baigusieji dirbo sanitarais, vėliau, įgiję praktinių žinių, – felčeriais. Žemesniajam medicinos personalui rengti 1920 m. balandžio 18 d. įsakymu prie Kauno karo ligoninės buvo surinkta felčerių mokyklos „antroji laida“, nuo gegužės 17 iki rugsėjo 31 d. numatyta priimti 60 mokinių⁴⁰. Įsakyta, apmokę gerais rūbais, atsiųsti į Karo ligoninę kiekvienai pėstininkų divizijai po 15, kavalerijos – 16, artilerijos – 12 naujokų⁴¹.

³⁹ Dr. V. Ingelevičius. Gen. gyd. Vl. Nagevičius Lietuvos kariuomenės sveikatos sargyboje, red. d-ras Matulionis. *Generolo gydytojo Vlado Nagio Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga*, p. 231.

⁴⁰ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 307. 1920 m. balandžio 18 d.

⁴¹ Įsakymas kariuomenei Nr. 49, § 2. 1923 m. kovo 24 d.

1919 m. rugsėjo 22 d. prie Karo ligoninės buvo įsteigtas dantų gydytojų kabinetas. Jame buvo veltui gydomi visi kariai ir tarnautojai, dirbantys karinėse įstaigose⁴². Mokėti reikėjo tik už dantų protezavimą. Kabinete dirbo gydytojas ir sanitaras.

Labai svarbus darbas buvo sukurti sanitarijos įstaigas fronte. Tuo metu veikiančioje kariuomenėje buvo dvi brigados. Remiantis sanitarijos taktika kiekvienai brigadai buvo numatyta įsteigti po vieną lauko ligoninę, o abiem brigadoms – perrišamąjį būrį. 1919 m. birželio 13 d. įsakymu kariuomenei buvo įsteigta Pirmoji lauko ligoninė ir numatyti jos etatai. Pagal juos personalą sudarė: vyresnysis gydytojas, 2 jaunesnieji gydytojai, raštinės vedėjas, vyresnysis felčeris, jaunesnysis felčeris, 6 gailestingosios seserys, ūkio vedėjas, raštvedys, produktų ūkvedys, rūbų ūkvedys, 40 sanitarų, virėjas, vyresnysis vežikas ir 21 vežikas⁴³. Ši lauko ligoninė, vadovaujant gydytojui Juozui Marcinkui, buvo organizuojama prie Karinės kilnojamios ligoninės, kuri ją turėjo aprūpinti reikalingais daiktais: puodais, antklodėmis, rankšluosčiais, maišais, užvalkalais, valymo šepčiais, įvairiais reikmenimis, skirtais vežimams ir arkliams, drabužiais ligoniams ir kt. Ši ligoninė ligonius pradėjo priimti bolševikų fronte ties Utena buvusiame Balsevičių dvare ir iki 1921 m. veikė Šeduvoje, Kėdainiuose, Seinuose, Vilniuje, Ukmergėje ir Birštone. Panašiomis sąlygomis 1919 m. birželio 22 d. įsakymu buvo įsteigta ir Antroji lauko ligoninė ir tokie pat etatai, kaip ir Pirmosios⁴⁴. Ją formuoti buvo pavesta gydytojui Kaziui Oželiui. Antroji lauko ligoninė daugiausia pagalbos gavo iš Amerikos Raudonojo Kryžiaus draugijos ir savo funkcijas pradėjo vykdyti Kupiškyje, fronte su bolševikais. Vėliau buvo kilnojama į Kėdainius ir Palangą. Trečioji lauko ligoninė buvo suformuota 1919 m. rugsėjo 22 d. ir veikė Marijampolėje⁴⁵. Ją įsteigti buvo pavesta 2-ojo pėstininkų pulko jaunesniajam gydytojui K. Domarkui buvusioje carinės Rusijos kariuomenės 9-ojo dragūnų Jelizavetgrado pulko ligoninėje⁴⁶. Vėliau ligoninė buvo perkelta į Aštriąją Kirsną, Alytų, Baisogalą. Ketvirtoji lauko ligo-

⁴² Lietuvos kariuomenės įsakymas Nr. 149, § 3 1919 m. rugsėjo 22 d.

⁴³ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 89, § 7. 1919 m. birželio 13 d.

⁴⁴ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 98, § 2. 1919 m. birželio 22 d.

⁴⁵ Lietuvos kariuomenės įsakymas Nr. 149, § 10. 1919 m. rugsėjo 22 d.

⁴⁶ Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyriaus įsakymas Nr. 106. 1919 m. rugsėjo 22 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b.1, l. 210.

1-ojo atskirojo lazareto personalas jo kūrimosi pradžioje. 1920 m. (VDKM)

ninė buvo įkurta tik 1921 m. vasario 18 d. prie I atskirojo lazareto. Ją suformuoti buvo pavesta gydytojui Dobkevičiui, o jam rugpjūčio 10 d. pabėgus, įsakyta ligoninę perimti gydytojui Vincui Paliokui⁴⁷. Ji veikė Obeliuose, vėliau Kėdainiuose, Baisogaloje, Tauragėje ir Palangoje.

Skubiai medicinos pagalbai fronte sužeistiems kariams teikti 1919 m. rugsėjo 26 d. prie Pirmosios lauko ligoninės buvo suformuotas I priešakinis perrišamasis būrys. Jau 1919 m. rugsėjo 13 d. buvo nustatyti jo etatai: 1 gydytojo chirurgo, 1 jaunesniojo gydytojo padėjėjo, 2 galeistingųjų seserų, 1 raštvedžio ir 1 ūkvedžio, 8 sanitarų-vežikų. Jam priklausė 1 specialus („chirurginis“) vežimas, 2 paprasti dviporiai vežimai, 1 vežimas personaui, 1 virtuvė, 10 arklių⁴⁸. Į tai atsižvelgiant galima teigti, kad jis buvo gana mobilus, galėjo lengvai keisti vietą ir laiku pasirodyti ten, kur labiausiai reikėjo pirminę chirurginę pagalbą suteikti ir ligoniams ar sužeistiesiems

⁴⁷ Plk. gyd. Oželis. Karo gydymo įstaigų organizacija, jų veikimas ir likvidavimas. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, t. 15, Nr. 45, p. 507.

⁴⁸ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 145, § 2. 1919 m. rugsėjo 13 d.

į lauko ar Karo ligoninę nugabenti. Pirmuoju šio būrio vadu buvo paskirtas gydytojas kpt. Matas Mickus. Jis savo darbą pradėjo Zarasuose ir tęsė Alūkstoje, Kėdainiuose, Baisogaloje ir kitose fronto vietose.

Sanitarijos skyriui priklausė ir specializuotos gydymo įstaigos – lazaretai. Juose buvo gydomi užkrečiamosiomis ligomis sergantys ligoniai. Karo metu kariuomenės daliniai prireikus fronte kūrė savo lazaretus (batalionai, raitelių ir artilerijos pulkai – iki 5 vietų), kuriuose turėjo būti sužeistieji ir perrišami. Pirmasis lazaretas buvo įsteigtas 1919 m. liepos 8 d. Kaune, Žemuosiuose Šančiuose. Pagal etatus jam buvo numatyta 16 pareigybių, kitų lazaretų medikų skaičius priklausė nuo to, kokiam dalinyje jie buvo steigiami: batalione, pulke ar įguloje. Daugiausia medicinos personalo buvo įgulos, mažiausiai – bataliono lazarete. Lazaretų steigimui vadovavo gydytojas Kazys Gurauskas, vėliau – gydytojas Nainys ir kiti, bet jų vadovai keitėsi labai dažnai. Pusė lazaretų personalo buvo paimama iš dalinių, prie kurių jie veikė. Ukmergėje atidarytas lazaretas buvo pavadintas atskiru lazaretu, nes buvo suformuotas kaip atskiras dalinys pagal įgulos ligoninės etatus. Panašiai buvo sutvarkytas ir atskiras lazaretas Šančiuose, kuriame buvo įsteigti visų rūšių užkrečiamųjų ligų skyriai. Antrasis atskiras lazaretas buvo suformuotas Panemunėje, kai 1920 m. rugpjūčio 3 d. sanitarijos viršininkas įsakė iškelti iš Karo ligoninės Odos ir veneros ligų skyrių. Po trejų metų jis buvo grąžintas į Karo ligoninę.

1920 m. vasarą iš okupuotų vietų traukiantis lenkams ir bolševikinei Rusijos kariuomenei, raudonarmiečiams, Lietuvos vadovybė siekė kuo greičiau šį kraštą integruoti ir aprūpinti jo gyventojus. Iniciatyvą parodė ir Sanitarijos skyriaus viršininkas gen. ltn. V. Nagevičius, jam pritarė krašto apsaugos ministras plk. ltn. Konstantinas Žukas ir tuo tikslu buvo suformuoti keturi sanitarijos skrajojantys būriai. Kiekvieną jų sudarė būrio viršininkas – gydytojas, gailestingosios seselės, felčeris ir sanitaras. Nuo lenkų išvaduoti rajonai buvo paskirstyti atskiriems būriams. Jų tikslas buvo teikti vietos gyventojams nemokamą pagalbą (priimti ligonius, duoti patarimų, vaistų, skiepyti nuo raupų, vidurių šiltinės ir t. t.), ypač kovojant su epidemijomis. Šiam tikslui įgyvendinti Raudonojo Kryžiaus draugija kiekvienam būriui skyrė po 10 000 auksinų (ostmarkių)⁴⁹. 1-ajam būriui vadovavo gydytojas Adomas Laskauskas,

⁴⁹ Mjr. gyd. Petraitis. Sanitarinių skrajojamų būrių įspūdžiai. *Karo archyvas*, 1925, Nr. 2, p. 239.

2-ajam – gydytojas Antanas Petraitis, 3-iajam – Jonas Čeponis, 4-ajam – gydytojas Kazys Domarkas⁵⁰. Vietos gyventojams tokių būrių pasirodymas buvo netikėtas. Jie palankiai sutikdavo sanitarijos skrajojančius būrius, ypač tada, kai sužinodavo, kad medicinos pagalba teikiama nemokamai. Gyventojai manė, kad tai organizavo ne lietuviai, o amerikiečiai ar vokiečiai, nes lenkų agitatoriai sakė, kad Lietuva neturi „nei kariuomenės, nei kurių kitų įstaigų“⁵¹. Skrajojantys būriai savo rajonus apvažiuodavo per mėnesį. Jie turėjo po vieną vežimą, vokišką briką, į kurią buvo sukraunami visi reikalingi medikamentai. Gydytojas mjr. A. Petraitis apie šiuos būrius Vilniaus krašte 1925 m. rašė, kad „*skrajojamųjų sanitarinių būrių idėja buvo stačiai genialus toliaregės politikos sumanymas. Gaila, kad tie būriai nespėjo pilnai pasiekti savo tikslo: nepraejo nei mėnuo* (1920-09-15–10-16 – A. J.) *laiko, kai priešas privertė juos likviduoti savo prakilnų tikslą*“⁵².

Vykstant karo veiksams veikiančiajai kariuomenei buvo labai svarbu sužeistųjų ir susirgusių karių evakuacija, t. y. transportas. Į frontą 1919 m. pavasarį išvykę kariuomenės daliniai beveik neturėjo transporto priemonių, vos vieną ar du vokiško tipo sanitarinius vežimus, tinkamus tik lengvai sužeistiesiems vežti. Nebuvo ir personalo, kuris galėtų pasirūpinti sužeistaisiais. Dažnai jais rūpinosi vežikas, kurio vežimu sužeistieji buvo vežami, todėl taip ilgiau tęstis negalėjo ir 1919 m. birželio 10 d. buvo išleistas įsakymas kariuomenei, kuriame numatyta įsteigti Kauno evakuacijos punktą. Pagal etatus jo personalą sudarė: punkto viršininkas gydytojas, jo padėjėjas gydytojas, gydytojo padėjėjas (felčeris) ir raštvedys, 12 gailestingųjų seserų, jaunesnysis raštininkas ir 13 sanitarų⁵³. Evakuacijos punkto skyriai galėjo būti steigiami vietose, visur, kur to reikėjo, Sanitarijos skyriaus viršininko nuožiūra. Juos turėjo sudaryti gydytojas, gailestingoji sesuo ir 3 sanitarai. Buvo numatyta įsteigti ir Evakuacijos komisiją, į kurią būtų paskirti įgulos du gydytojai ir karininkas⁵⁴. Vėliau Kauno evakuacijos punktas buvo pavadintas Armijos evakuacijos punktu. Jis turėjo pats pasirūpinti transportu, vagonais ir kt. Nuo 1919 m. liepos 21 d. eva-

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Ten pat, p. 240.

⁵² Ten pat, p. 246.

⁵³ Lietuvos kariuomenės įsakymas Nr. 87. Sanitarijos skyrius. 1919 m. birželio 10 d.

⁵⁴ Ten pat.

kuacijos punktai buvo įsteigti Šiauliuose, Vilkmergėje (dabar Ukmergė), Panevėžyje, Kupiškyje ir Utenoje. Kauno evakuacijos punkto viršininkas turėjo įsteigti punktą Kaišiadoryse ir Jonavoje. Kur nebuvo geležinkelio, evakuacija vyko vežimais, o punktų vietos buvo keičiamos atsižvelgiant į situaciją fronte. Po gen. L. Želigovskio akcijos punktai pradėti formuoti arčiau Kauno – Prienuose, Kaišiadoryse, Ukmergėje, Jonavoje ir Utenoje. Pirmuoju Kauno evakuacijos punkto viršininku buvo paskirtas gydytojas Vladas Mongirdas, vėliau – gydytojai J. Žilinskas, mjr. Mauša Dembovskis, kpt. Vytautas Šileika ir plk. lt. Vytautas Bendoravičius.

Svarbi Sanitarijos skyriaus veiklos kryptis buvo aprūpinimas sanitariu turtu. 1918 m. nebuvo organizuoto vaistų, tvarsliaivos ir chirurginių įrankių tiekimo. Tik 1919 m. sausio 13 d., kai prie Sanitarijos skyriaus buvo įsteigta Farmacijos dalis, visa tai buvo pradėta tiekti. Dėl aprūpinimo tvarsliaiva, vaistais ir instrumentais buvo vedamos derybos su vokiečių karine vadovybe ir jau sausio 18 d. buvo gauta pirmoji vaistų partija. Jų priėmimo komisiją sudarė gydytojas J. Brundza (pirmininkas), provizorius Norkus ir valdininkas Kasperskis⁵⁵. Augant vaistų ir tvarsliaivos kiekiams, reikėjo ieškoti didesnių patalpų sandėliui, nes šis sanitarinis turtas nebetilpo trijuose mažuose kambariuose. 1919 m. sausio mėn. buvo išsiųsta komisija į Vokietiją įsigyti reikiamų daiktų. Jie buvo gauti balandžio mėn., o birželį per Sveikatos departamentą gauta dovanų iš JAV. Vaistų, medicinos įrankių, tvarsliaivos, baltinių ir kitų daiktų sulaukta ir 1920 m. iš JAV Raudonojo Kryžiaus organizacijos per plk. Edvardą Rajeną⁵⁶. Vaistų sandėlio darbas buvo galeno preparatų⁵⁷ gaminimas, išteklių saugojimas ir tvarkymas, vaistų, tvarsliaivos ir įrankių kariuomenės daliniams išdavimas, kariuomenės dalinių grąžintų senų instrumentų rūšiavimas ir taisymas, vaistų kokybės tikrinimas ir t. t.

Siekiant kariniuose daliniuose užtikrinti gerą sanitarinę būklę ir toliau buvo atliekami tikrinimai. 1919 m. liepos–rugpjūčio mėn. buvo patikrinta 17 dalinių, o trūkumai paskelbti įsakyme kariuomenei. Konstatuota,

⁵⁵ Krašto apsaugos ministerijos įsakymas Sanitarijos skyriui Nr. 5. 1919 m. sausio 18 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 1, p. 5.

⁵⁶ Dr. V. Ingelevičius, Gen. gyd. Vl. Nagevičius Lietuvos kariuomenės sveikatos sargyboje, red. D-ras Matulionis, *Generolo gydytojo Vlado Nagio Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga*. Putnamas, 1962, p. 231.

⁵⁷ Dažniausiai vartojami galeniniai preparatai yra ekstraktai (ištraukos) ir tinktūros, rečiau – spiritai, sirupai, muilai, pleistrai, linimentai.

kad, pavyzdžiui, Marijampolės komendantūros kuopoje, 1-ajame atsargos batalione nėra virinto vandens, kareiviai nesikerpa plaukų, virtuvėse nešvaru, valgis prėskas. Fronte esančiuose daliniuose pastebėta, kad retai skalbiami baltiniai, juose daug utėlių ir blusų, Panevėžio ir Marijampolės batalionuose valgis neįvirus ir t. t.⁵⁸ Daug patikrinimų buvo surengta ir vėliau. Kaip pavyzdį pateiksime 1921 m. vasario 22, 23 ir 25 d. atliktų Kauno įgulos dalinių sanitarinės būklės patikrinimų rezultatus. Komisija, kurią sudarė gen. ltn. Jurgis Kubilius (pirmininkas), plk. ltn. Pranas Sližys ir plk. ltn. Juozas Marcinkus, tikrino Šančių, Panemunės, Žalio kalno, Kauno miesto karinius dalinius ir belaisvių stovyklą Fredoje. Jos protokole konstatuota: „*Baltagudžių batalione kareivinės paverstos išeinama vieta, vanduo nevirintas, virėjai be žiurstų, Artillerijos dalinyje išvietės nešvarios, arklidės nesutvarkytos, pilna mėšlo krūvų, duonai ir indams lentynų nėra, kai kurie produktų sandėliai užlaikomi tvarkoje. Neblogai užlaikomas Mokomasis batalionas, tačiau virėjai, kaip ir kiti, neturi žiurstų, muilo ir rankšluosčių.*“⁵⁹

Karo sanitarijos tarnybai tvarkyti buvo parengta daugybė instrukcijų. 1920 m. išleistos pirmosios taisyklės karo gydytojams, dalyvaujantiems naujokų šaukime⁶⁰. Peržiūrimi ir išleidžiami pataisyti ligų sąrašai, pagal kuriuos tikrinama kareivių sveikata. 1920 m. rugpjūčio 14 d. išleidžiamos kovos su tuberkulioze, trachoma ir venerinėms ligomis taisyklės⁶¹. Išleidžiama keletas nurodymų Sveikatos tikrinimo komisijoms, įsteigiant Ypatingą sveikatos tikrinimo komisiją. Duodami nurodymai dėl susirgusių venerinėmis ligomis gydymo ir jų paleidimo iš kariuomenės. Nuo 1920 m. kariai reguliariai skiepijami nuo vidurių šiltinės, nuo 1921 m. – nuo choleros.

1920 m. birželio 15 d. susirinkus Steigiamajam Seimui buvo sudaryta Darbo, socialinės apsaugos ir sveikatos komisija, kuri turėjo rūpintis Lietuvos žmonių sveikatos reikalais. Viename projekte numatyta, kad Sveikatos ministerijai priklausys ir Sanitarijos skyrius. Toks siūlymas buvo nepriimtinas kariuomenės vadovybei ir neatitiko kariuomenės interesų. Šis klausimas buvo svarstytas 1920 ir 1921 m. Seimo Sveikatos komisi-

⁵⁸ Lietuvos kariuomenės įsakymas Nr. 149, § 7. 1919 m. rugsėjo 22 d.

⁵⁹ Sanitarinės komisijos protokolas. 1921 m. kovo 18 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 12, p. 56–57.

⁶⁰ Įsakymas kariuomenei Nr. 481, § 19. 1920 m. lapkričio 15 d.

⁶¹ Įsakymas kariuomenei Nr. 403. 1920 m. rugpjūčio 14 d.

jos posėdžiuose ir gydytojų suvažiavime. Sanitarijos skyriaus sujungimo klausimas buvo iškeltas ir 1923 m. dėl ekonominių sumetimų reformuojant ministerijų valdymo aparatą. Buvo siūloma sujungti Sanitarijos skyrių su Vidaus reikalų ministerijos departamentu, o Karo ligoninę perduoti Lietuvos universitetui ar Sveikatos departamento žinion⁶². Sanitarijos skyriui ir Krašto apsaugos ministerijos atstovams teko dalyvauti daugelyje tarpžinybinių posėdžių ir ginti savo poziciją.

Nuo 1921 m. rugpjūčio 26 d. prie Karo sanitarijos skyriaus buvo įsteigta Karo sanitarijos taryba, aukščiausias patariamasis organas, sprendžiant visiems svarbiems kariuomenės su sveikata susijusiems klausimams: a) medicinos mokslo ir praktinio jo pritaikymo gydant ir diagnozuojant ligas; b) medicinos policijos; c) medicinos teismo; d) karo sanitarinės administracijos; e) karo sanitarinių įstaigų ūkio⁶³. Tokio organo skyriaus viršininkas norėjo jau seniai ir į pasitarimus kviesdavo įvairių specialybių gydytojus. Taryba iki 1928 m. posėdžiavo 30 kartų⁶⁴.

1924 m. Karo mokslo draugija organizavo Karo sanitarijos sekciją, jos nariais tapo visi kariuomenės sanitarijos karininkai. Sekcija rinkdavosi Karo ligoninėje ir iki 1928 m. surengė 21 posėdį, paskelbė 13 pranešimų įvairiais karo sanitarijos klausimais ir pademonstravo daug įdomių ligonių⁶⁵.

SANITARIJOS TARNYBOS VEIKLA 1923–1940 M.

Visų Karo sanitarijos tarnybos dalių veikla pasikeitė 1923 m. rudenį, kai buvo pradėta mažinti kariuomenę, ir nuo 1924 m. sausio 1 d., kai buvo pereita prie taikos meto etatų ir nustojo galioti medicinos personalo mobilizacijos įstatymas. Dalis įstaigų buvo likviduotos: Pirmoji lauko ligoninė tapo Alytaus įgulos ligonine ir veikė iki 1927 m., Antroji – veikė iki 1923 m. vasario 5 d. ir nuo rugsėjo 1 d. kaip Karo sanatorija Palangoje, Trečioji – likviduota 1923 m. lapkričio 30 d., Ketvirtoji – 1923 m.

⁶² Pulk. gyd. Ingelevičius. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, t. 15, Nr. 45, p. 498.

⁶³ Įsakymas kariuomenei Nr. 198. 1921 m. rugpjūčio 26 d.

⁶⁴ Pulk. gyd. Ingelevičius. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, 1928, t. 15 Nr. 45, p. 500.

⁶⁵ Ten pat.

spalio 30 d.⁶⁶ Siaurinama Karo sanitarijos tarnyba. Iš buvusių ligoninių buvo paliktos tik Karo ligoninė (600 lovų) ir Alytaus įgulos ligoninė (60 lovų)⁶⁷. Nuo 1923 m. gruodžio 13 d. Karo sanitarijos skyriuje nustota gydyti iš kariuomenės paleistus kareivius, kurie tarnaudami susirgo venerinėmis ligomis ir kuriems buvo reikalingas tolesnis gydymas, ir juos perdavė Sveikatos departamentui. Sumažinamas tarnybos etatų skaičius. Pėstininkų pulkams skiriama mažiau gydytojų, divizijų gydytojai pavadinami apygardų gydytojais. Palaipsniui mažinamas etatų skaičius ir kitais metais. Nuo 1926 m. sausio 1 d. naikinamos sanitarijos karininkų pareigybės kai kuriuose artilerijos pulkuose, o pėstininkų pulkuose lieka tik po vieną sanitarijos karininką. Visai panaikinamos apygardos gydytojų pareigybės. Dėl to liko tik 18 sanitarijos karininkų, kurie tiesiogiai buvo pavaldūs Sanitarijos skyriaus viršininkui, o tai neatitiko organizacijos struktūros. Pakeitimai didinat etatų skaičių buvo padaryti tik 1927 m., kai pėstininkų pulkuose buvo įsteigtas jaunesniojo sanitarijos karininko, o 1928 m. sausio 1 d. artilerijos pulkuose – sanitarijos karininko etatas⁶⁸. Tačiau apygardose gydytojų dar nebuvo. 1924–1928 m. pagal nustatytas normas trūko apie 30 procentų sanitarijos karininkų: vienam sanitarijos karininkui teko 400⁶⁹, o tuo pat metu vienam karininkui – 600 žmonių, todėl trūkstamus karininkus priėmimo komisijose keisdavo civiliais. Sanitarijos karininkų dar daugiau ėmė trūkti ir dėl to, kad nuo 1924 m. buvo sumažintos stipendijos Krašto apsaugos ministerijos stipendiniams. Jiems buvo leista už gautą stipendiją nebetarnauti kariuomenėje. Tarnybai reikalingi medikai specialistai buvo siunčiami į užsienį tobulintis. Šešiams mėnesiams pasitobulinti išvyko gydytojai: plk. lt. J. Marcinkus – oftalmologijos, kpt. Povilas Stančius – chirurgijos, kpt. J. Brunza – neurologijos, mjr. B. Atkočiūnas – bakteriologijos srityje, išipareigoję atitarnauti kariuomenėje 2 metus⁷⁰. 1926 m. Čekoslovakijoje tobulinosi gydytojas plk. lt. K. Oželis, 1927 m. – gydytojas kpt. Juozas Stasiūnas,

⁶⁶ Lukminaitė, S. Karo sanitarijos tarnybos veikla Nepriklausomybės kovų metu (1918–1923 m.). *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2018 metais. Almanachas*, p. 32.

⁶⁷ Pulk. gyd. Ingelevičius. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, 1928, t. 15, Nr. 45, p. 498.

⁶⁸ Ten pat, p. 499.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ Įsakymas kariuomenei Nr. 94. 1922 m. balandžio 18 d.

1928 m. Paryžiuje – plk. ltn. K. Oželis. Siunčiami buvo ir studentai stipendininkai. 1921 m. į Paryžių buvo išsiųstas Antanas Jurgelionis, kuris Karo sanitarijos mokykloje Val de Grase (pranc. *Val-de-Grâce*) studijavo fizinį lavinimą ir nuo 1925 m. dirbo kariuomenėje šioje srityje.

Karo sanitarijos gydytojai vykdavo į kongresus ir konferencijas užsienyje. 1921 m. liepos 28 d. Sanitarijos skyriaus viršininkas gen. ltn. V. Nagevičius dalyvavo tarptautinėje konferencijoje Rygoje, skirtoje kovai su gresiančia choleros epidemija⁷¹, divizijos gydytojas plk. ltn. P. Sližys 1921 m. gruodžio 1–4 d. – Pirmajame Estijos gydytojų kongrese, kurį pagerbė Estijos prezidentas ir į kurį buvo pakviesti estai, suomiai, latviai ir lietuviai⁷².

Mažinamas ir sanitarinis turtas. Nuo 1923 m. spalio 1 d. ligoniai vežami ne sanitariniuose, o keleiviniuose vagonuose bendra tvarka. Sergančiuosius užkrečiamosiomis ligomis įsakyta pristatyti į artimiausią dalinio sanitarinį punktą, o Kauno įguloje – į Pirmąjį lazaretą, Alytaus apskrityje – į Alytaus įgulos ligoninę⁷³. Liepiama vengti siųsti karius į civilines ligonines, tai daryti tik išimtiniais atvejais.

Siekiant gerinti sanitarijos puskarininkių kvalifikaciją, nuspręsta pailginti jų mokymosi laiką, nustatytą krašto apsaugos ministro. Tam buvo skirti 5 mėnesiai, tačiau 1926 m. Vyriausiojo štabo viršininkas gen. št. plk. K. Škirpa pareiškė, kad užtenka ir 2 mėnesių⁷⁴. Karo sanitarijos inspekcija manė, kad sanitarijos puskarininkui tinkamai parengti reikia 4 mėnesių. Tai buvo pasiekta ir 1927 m. sausio 26 d. Vyriausiojo štabo viršininko sprendimu Sanitarijos puskarininkių mokyklos naujokams – kandidatams į Sanitarijos puskarininkių mokyklos mokinius – buvo nustatytas 4 mėnesių trukmės rikiuotės mokymosi laikotarpis. Gen. ltn. V. Nagevičius rūpinosi, kad 1927 m. būtų rengiamos dvi Sanitarijos puskarininkių mokyklos laidos, tačiau tai nebuvo padaryta, ir jis gruodžio 5 d. vėl parašė raštą dėl lėšų antrajai laidai skyrimo, kuriame teigė, kad krašto apsaugos

⁷¹ Vyriausiojo armijos gydytojo įsakymas Nr. 24. 1921 m. liepos 28 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 21, l. 96.

⁷² Karo sanitarijos valdybos viršininkui pareiškimas. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 12, l. 912–913.

⁷³ Įsakymas kariuomenei Nr. 172. 1923 m. rugsėjo 21 d.

⁷⁴ Vyriausiojo štabo viršininkui. Raportas. 1927 m. sausio 11 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 212, l. 7.

Lietuvos kariuomenės Sanitarijos puskarininkių mokyklos auklėtiniai Dr. J. Basanavičiaus karo ligoninės kieme prie skeleto. Vienas iš šešių asmenų – Viktoras Vadeika. Kaunas, 1936 07 01 (VDKM)

ministras davė žodinį sutikimą ją finansuoti⁷⁵. Sanitarijos puskarininkių mokykloje dėstomųjų dalykų sąrašas, kurį sudarė mokyklos lektoriai, susirinkę į pasitarimą 1932 m. gruodžio 21 d., buvo toks: 1. Anatomija ir fiziologija. 2. Chirurgija. 3. Pirmoji pagalba. 4. Farmakologija. 5. Higiena. 6. Ligonių slaugymas. 7. Lauko sanitarinė tarnyba⁷⁶. Per visą tarnybos veiklos laikotarpį Sanitarijos puskarininkių mokykla išleido 35 laidas. Paskutinę laidą baigė 51 sanitarijos puskarininkis 1940 m. kovo 1 d.⁷⁷

Nuo 1926 m. sausio 1 d. buvo įvesti nauji Krašto apsaugos ministerijos etatai, kuriuos patvirtino Seimas 1925 m. lapkričio 27 d. Taip pat buvo patvirtinti Karo ligoninės, Įgulų ligoninės, Krašto apsaugos ministerijos ambulatorijos ir Kariuomenės sanitarinio sandėlio etatai⁷⁸. Karo sanitarijos skyrius nuo 1926 m. sausio 1 d. buvo pavadintas Vyriausiojo štabo Karo sanitarijos inspekcija⁷⁹. 1926 m. sausio 6 d. Karo sanitarijos skyriaus viršininkas gen. lttn. V. Nagevičius buvo atleistas iš pareigų ir

⁷⁵ Karo mokslo valdybai raštas. 1927 m. gruodžio 5 d. *Ten pat*, l. 30.

⁷⁶ Ligoninės viršininkui. Raportas. 1932 m. gruodžio 21 d. *Ten pat*, b. 339, l. 27.

⁷⁷ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 40. 1940 m. kovo 1 d. *Ten pat*, b. 493, l. 18.

⁷⁸ Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 2, § 1. 1926 m. sausio 6 d.

⁷⁹ Karo sanitarijos skyriui įsakymas Nr. 7. 1926 m. sausio 19 d. *LCVA*, f. 4, ap. 1, b. 178, l. 7.

paskirtas laikinai eiti Kariuomenės štabo karo sanitarijos inspektoriaus pareigas⁸⁰. Plk. V. Ingelevičius paskirtas karo sanitarijos inspektoriaus padėjėju⁸¹, buvo pakeisti I ir II karo apygardų sanitarijos karininkai bei Alytaus įgulos ligoninės viršininkas. Buvo nustatyti Karo sanitarijos inspekcijos etatai: 1 karo sanitarijos inspektorius, 1 jo padėjėjas, 1 farmacijos reikalų vedėjas, 1 medicinos raštvedys, 1 buhalteris, 6 raštininkai ir 21 sargas⁸². Karo sanitarijos inspektorius buvo tiesiogiai pavaldus Vyriausiojo štabo viršininkui ir naudojosi divizijos vado teisėmis. Jo žinioje buvo Karo ligoninė, Įgulos ligoninė, Karo sanitarijos sandėlis, KAM ambulatorija, visi karo medicinos apygardų gydytojai⁸³. 1927 m. Karo sanitarijos tarnybai priklausė šios įstaigos: Karo sanitarijos inspekcija, Kariuomenės sanitarinis sandėlis, KAM ambulatorija, Karo muziejus, Karo invalidams šelpti komitetas. Karo muziejus KAM priklausė nuo 1921 m., kai gen. lttn. V. Nagevičius įsakė jį įkurti. Karo invalidams šelpti komitetas, nuo 1924 m. sudaromas krašto apsaugos ministro įsakymu kas 3 metai, buvo jo žinioje⁸⁴. Šios abi įstaigos finansavimą gaudavo per KAM Sanitarijos skyrių.

1927 m. gruodžio 9 d. Karo sanitarijos inspekcija, sukomplektuota pagal Vyriausiojo štabo taikos meto etatus, buvo pavadinta Karo sanitarijos valdyba, o šios inspekcijos inspektorius – valdybos viršininku⁸⁵. Buvo padaryta ir finansavimo pakeitimų, patvirtinta nauja KAM išlaidų karo sanitarijai ir veterinarijai 1928 m. sąmata: 1 str. Medicinos, sanitarijos ir farmacijos turtui įsigyti ir taisyti – 250 000 Lt, 2 str. Kariams ir jų šeimoms gydyti ne karo gydomo įstaigose – 5 500 Lt, 3 str. Kariams sanatorijose, kurortuose ir užsienyje gydyti – 45 000 Lt, 4 str. Veterinarijos turtui įsigyti ir taisyti – 45 000 Lt, 5 str. Specialioms išlaidoms Karo invalidams šelpti komitetui: a) protezams įsigyti ir taisyti – 30 000 Lt,

⁸⁰ Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 3, § 9. 1926 m. sausio 6 d.

⁸¹ Ten pat, § 31.

⁸² Vyriausiojo štabo viršininkui raportas. 1926 m. birželio 28 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 195, l. 49.

⁸³ Karo sanitarijos inspekcija. *Ten pat*, l. 7.

⁸⁴ Vyriausybės žinios, Nr. 156. 1924 m. balandžio 10 d., p. 3.

⁸⁵ Įsakymas kariuomenei Nr. 141. 1927 m. gruodžio 9 d.

b) įvairioms pašalpoms – 24 000 Lt. Iš viso – 54 000 Lt⁸⁶. Ši sąmata buvo priimta Ministrų kabineto 1928 m. kovo 16 d.

Kad ligoniai būtų greičiau nugabenami į gydymo įstaigas, gen. lttn. V. Nagevičius pasiūlė į sąmatą įtraukti ir lėktuvo („aeroplano“), kuris kainuotų 170 000 Lt, pirkimą⁸⁷. Tačiau jis nebuvo įsigytas.

1931 m. duomenimis, Karo sanitarijos valdyboje tarnavo 9 karininkai: 1 generolas leitenantas, 1 pulkininkas, 1 pulkininkas leitenantas, 3 majorai, 2 kapitonai, 1 leitenantas, kurių pareigybės buvo prilygintos: 1 – brigados vado, 2 – pulko vado, 1 – pulko vado padėjėjo, 1 – bataliono vado ir 2 – kuopos vado pareigybėms⁸⁸. Karo ligoninėje tarnavo 3 pėstininkų karininkai, 18 sanitarijos karininkų, 4 administracijos karininkai, 1 kapelionas, 13 civilių tarnautojų, iš viso 39 asmenys. Buvo 2 jaunesnieji puskarininkiai, 6 grandiniai, 79 eiliniai, iš viso 87 kareiviai, 8 liktiniai, 250 civilių tarnautojų ne karininkų vietose. Jai priklausė 6 arkliai⁸⁹.

1931 m. kovo 16 d. įsakymu kariuomenei Nr. 21 buvo įvesti nauji taikos meto etatai. Karo sanitarijos valdybos pareigybės: Karo sanitarijos viršininkas gen. lttn., jo padėjėjas plk., sanitarijos mobilizacijos referentas mjr., medicinos raštvedys mjr., raštininkai: viršila ir 2 civiliai tarnautojai, sargas; Fizinio lavinimo inspekcijos pareigybės: inspektorius plk., instruktorius kpt., raštininkas-mašinistas viršila; Farmacijos dalies pareigybės: dalies vedėjas plk. lttn., raštininkas viršila; Buhalterijos pareigybės: buhalteris kpt., raštininkai 2 civiliai tarnautojai⁹⁰. Iš viso valdyboje buvo 8 karininkai.

Valdybos viršininkas rašė raštus Vyriausiojo štabo viršininkui dėl sanitarijos karininkų trūkumo. 1931 m. liepos 8 d. rašte jis nurodė, kiek yra sanitarijos karininkų ir kiek jų trūksta: Karo sanitarijos valdyboje turi būti 4, yra 3, Karo ligoninėje turi būti 28, yra 12, septyniuose pėstininkų pulkuose turi būti 14, yra 8, dviejuose raitelių pulkuose turi būti 4, yra 1, trijuose artilerijos pulkuose turi būti 3, yra 3, II pėstininkų divizijoje turi

⁸⁶ Ištrauka iš Krašto apsaugos ministerijos 1928 m. išlaidų sąmatos. LCVA, f.4, ap. 1, b. 240, l. 59.

⁸⁷ Sąmata nepaprasta, įgijimui sanitarinio aeroplano. *Ten pat*, l. 37.

⁸⁸ Vyriausiojo štabo žinios apie karininkus ir karo kapelionus ir civilius tarnautojus. 1931 m. rugsėjo 21 d. LCVA, ap. 1, b. 313, l. 2

⁸⁹ Karo ligoninės žmonių ir arklių sudėtis. *Ten pat*, l. 19.

⁹⁰ Karo sanitarijos valdybos taikos meto etatai Nr. 51. *Ten pat*, b. 316, l. 4.

būti 1, nėra nė vieno, Karo technikos daliniuose turi būti 2, yra 2, aviacijoje turi būti 2, yra 1, Karo mokykloje turi būti 2, yra 1. Iš viso turi būti 61, o yra 31⁹¹. Dalį trūkstančių sanitarijos karininkų vietų užėmė civiliai tarnautojai, bet vis tiek trūko 12. Kariuomenei trūko pusės būtinų sanitarijos karininkų, tai buvo susiję su nepakankamu atlyginimu. Pažadų padidinti atlyginimus buvo, bet Karininkų atlyginimo įstatymas, priimtas 1931 m. kovo 10 d., nesugrąžino į tarnybą jų palikusiujų⁹².

Kita sanitarijos karininkų trūkumo priežastis buvo 1931 m. gegužės 16 d. priimtas naujas įstatymas dėl stipendininkų. Juo buvo nustatyta, kad stipendininkas turi atitarnauti kariuomenėje 3 mėnesius už kiekvieną stipendijos mėnesį pagal specialybę, kurios mokėsi⁹³. Dėl šios priežasties iš 10 buvusių stipendininkų liko tik 6. Stipendija buvo nedidelė – 276,25 Lt, bet už ją buvo reikalaujama atitarnauti trigubai. Stipendininkas medikas, gavęs stipendiją 4 metus, būtų turėjęs atitarnauti 12 metų⁹⁴. Stipendininkų atleidimas nuo tarnybos, trūkstant sanitarijos karininkų, buvo kenksmingas kariuomenei. Visuose pulkuose dirbo civiliai gydytojai, kuriems kariuomenės reikalai mažai rūpėjo⁹⁵. Buvo ir tokių atvejų, kaip, pavyzdžiui, gydytojas vyr. lt. Bronius Sidaravičius, kuris, ministro gen. T. Daukanto atleistas 3 metams nuo tarnybos, jiems praėjus, vėl paprašė kitų įtakingų asmenų jį atleisti, nes būsiąs naudingesnis universitete⁹⁶.

Sanitarijos tarnyba rūpinosi karo invalidais, todėl, kai buvo rengiami su jų gydymu susiję dokumentai, prisidėdavo ir teikdavo žinias. Rengiamam Karo invalidams gydyti įstatymo projektui buvo pateikti šie duomenys: 1932 m. karo invalidų skaičius – 279 Lietuvos kariuomenės karo invalidai ir 756 Rusijos kariuomenės invalidai, jų gydymas per metus kainuotų 80 430 Lt, nes vieno asmens gydymas stacionare vieną dieną kainuoja 6 Lt, apsilankymas gydymo įstaigoje – 2 Lt⁹⁷.

⁹¹ Vyriausiojo štabo viršininkui. Raportas. 1931 m. liepos 8 d. *Ten pat*, b. 318, l. 18.

⁹² Karininkų atlyginimo įstatytas. *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 349, p. 7.

⁹³ Krašto apsaugos ministerijos stipendijų įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 357, p. 6.

⁹⁴ Vyriausiojo štabo viršininkui. Raportas. 1931 m. liepos 8 d. *LCVA*, f. 4, ap.1, b. 318, l. 18.

⁹⁵ *Ten pat*.

⁹⁶ *Ten pat*.

⁹⁷ Tiekimų viršininkui. Raštas Nr. 1215. 1932 m. kovo 7 d. *LCVA*, f. 4, ap. 1, b. 336, l. 62.

1932 m. sausio mėn. susirinkusi komisija, kurią sudarė Karo sanitarijos valdybos plk. lt. V. Ingelevičius (pirmininkas), Vyriausiojo štabo Pensijų skyriaus viršininkas plk. lt. Juozas Katinskas ir Karo invalidams šelpti komiteto reikalų vedėjas mjr. Sergijus Bukevičius, pateikė savo siūlymus dėl karo invalidų gydymo. Komisija pasiūlė Lietuvos karo invalidus ir Rusijos karo invalidus Lietuvos piliečius gydyti nemokamai, tuos, kuriems nustatytas 25–100 % invalidumas, gydyti nuo visų ligų ir nuo tų, kuriomis susirgo tarnyboje, gydymosi laiku mokėti pensiją. Jie turi kreiptis į artimiausią gydymo įstaigą, kurioje bus sprendžiama, kur siųsti gydytis, vaistus gauti nemokamai, kaip ir protezus bei ortopedines priemones, kuriomis aprūpina Karo invalidams šelpti komitetas⁹⁸. Remiantis šiais pasiūlymais buvo parengtas Karo invalidams gydyti įstatymo projektas ir 1932 m. kovo 22 d. pateiktas ministrui pirmininkui.

1935 m. liepos 1 d. Karo sanitarijos valdyba vėl buvo pertvarkyta

Lietuvos kariuomenės Nepriklausomybės karo invalidai Kauno Karo ligoninėje. 1920–1921 m. (VDKM)

⁹⁸ Karo invalidams šelpti komiteto protokolas Nr. 1. 1932 m. sausio 16 d. *Ten pat*, I. 66.

pagal naujus taikos meto etatus, pakeitus jų pavadinimus. Pareigas ėjo: Karo sanitarijos valdybos viršininko padėjėjas gyd. plk. V. Ingelevičius, Farmacijos dalies vedėjas provizorius plk. lt. Jonas Valentinavičius, sanitarijos ir mobilizacijos referentas mjr. Vladas Kriščiūnas, medicinos sekretoriaus administratorius mjr. Stasys Barkauskas, Kariuomenės sanitarinio sandėlio cheminių vaistų laborantas farmaceutas civilis tarnautojas Kerys, provizoriaus padėjėjas, buhalteris farmaceutas Jakštas, Karo ligoninės viršininkas med. dr. plk. K. Oželis⁹⁹. Į pareigas, kurių pavadinimai taip pat buvo pakeisti, buvo paskirti šie pareigūnai: Karo sanitarijos valdybos fizinio lavinimo referentas plk. lt. Antanas Jurgelionis, Sandėlių viršininkas farmaceutas plk. lt. Kazys Čėsekas, Karo muziejaus konservatorius saugūnas mjr. Petras Šeštakauskas, Karo ligoninės ūkio viršininko pavaduotojas kpt. Aleksandras Lapinas¹⁰⁰.

Pradėjus vėl didinti kariuomenę prireikė didinti ir jai būtino karo sanitarijos personalo skaičių. Atkurto Vytauto Didžiojo 3-iojo pėstininkų pulko vadas kreipėsi į sanitarijos viršininką, prašydamas paskirti vyr. sanitarijos karininką mobilizacijos reikalams, nes nuo rugsėjo 5 d. jis turės dalinius Seredžiuje ir Raseiniuose. Aktuali problema buvo personalo trūkumas, nes 3-iąją pėstininkų pulko padalinį Kėdainiuose neoficialiai aptarnavo 2-ojo artilerijos pulko laisvai samdomas gydytojas, o pagal taikos meto etatus šiame pulke turėjo tarnauti sanitarijos pulkininkas leitenantas, majoras, kapitonas, sanitarijos viršila, 3 vyr. puskarininkiai ir 10 jaun. puskarininkių¹⁰¹.

1936 m gegužės mėn. buvo paskelbtas sąrašas įstaigų ir dalinių, kuriuos turėjo prižiūrėti sanitarijos karininkai. Karo ligoninės ambulatorijos vedėjui buvo priskirta Krašto apsaugos ministerija, Kariuomenės būstinė, Respublikos prezidento kariškoji rūmų tarnyba, Kariuomenės teismas ir prokuratūra, Kariuomenės tiekimo valdyba, Vytauto Didžiojo karininkų kursai, Šaulių sąjungos štabas, Kauno komendantūra, Karo muziejus, Karo invalidams šelpti komitetas ir Karo sanitarijos valdyba¹⁰². Kitų dalinių sanitarijos karininkams buvo pavesta atitinkamų dalinių sa-

⁹⁹ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 30. 1935 m. liepos 15 d. LCVA, ap. 1, b. 359, l. nenumeruotas.

¹⁰⁰ Kariuomenės tiekimo viršininkui. Raštas Nr. 3881. *Ten pat*, b. 382, l. 37.

¹⁰¹ Karo sanitarijos viršininkui raštas Nr. 33. 1935 m. rugpjūčio 8 d. *Ten pat*, l. 61.

¹⁰² Aktas, 1936 m. sausio 16 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 408, l. 78.

nitarinė priežiūra.

Karo sanitarijos valdyba 1936 m. per 10 mėnesių nuveikė nemažai rengdama statutus, programas, lenteles ir planus. Ji parengė Sanitarijos ir Lauko sanitarijos statutus, Pirmosios pagalbos punktų viršininkams ir jų pavaduotojams bei sanitarų kadrams ruošti mokyklose priešlėktuvinės apsaugos kursų programas, medikamentų, chirurgijos įrankių ir kitų daiktų karo meto ir taikos meto lenteles, ligų ir kūno ydų sąrašus, Sveikatai tikrinti karinės prievolės reikalu taisyklės, pašauktų atsargos gydytojų mokymo planus. Sanitarijos karininkai iš naujo buvo suskirstyti pagal mobilizacijos planus ir kt.¹⁰³ Tais pačiais metais buvo pakeistas atskirų dalinių priskyrimas sanitarijos įstaigoms. Karo ligoninės ambulatorijos vedėjui buvo priskirti Ginklavimo valdybos, Tyrimų laboratorijos, Artillerijos dirbtuvių ir Centrinio artillerijos sandėlio karininkai ir Kaune gyvenantys civiliai tarnautojai, II inžinerijos bataliono sanitarijos karininkui – 3-iasis artillerijos sandėlis ir 3-iojo artillerijos sandėlio kuopa Linkaičiuose, 2-ojo pėstininkų pulko sanitarijos karininkui – 1-asis artillerijos sandėlis ir 1-ojo artillerijos sandėlio kuopa Triškiuose, 3-iojo artillerijos pulko sanitarijos karininkui – III pėstininkų divizijos būstinė¹⁰⁴.

Per pirmąjį 1937 m. pusmetį Karo sanitarijos valdybos, kuri pirmiausia vykdė savo tiesiogines užduotis, buvo atlikti šie darbai: parengtas pašauktų iš atsargos gydytojų mokymo plano projektas; sanitarijos karininkai buvo naujai suskirstyti mobilizacijai; mobilizacijos plane padaryti pakeitimai atsižvelgiant į personalo ir turto pokyčius, paruoštas 1937 m. rudens manevrų bataliono ribose projektas; perredaguotas Ligų ir kūno ydų sąrašas ir pagal jį sveikatos tikrinimo taisyklės; pagaminta 100 000 tvarsčių, nupirkta vaistų ir tvarsliaivos už 105 921 Lt; perkama chirurgijos įrankių už 80 000 Lt; paruošti projektai rengiantis pertvarkyti vaistų ir įrankių mobilizacinės atsargos lenteles; baigiami ruošti 120 priešcheminių rinkinių; įsteigtos 2 sanitarinės stotys ir Karo ligoninės skyrius Alytuje¹⁰⁵.

Karo sanitarijos viršininko 1937 m. spalio 13 d. įsakyme rašoma apie

¹⁰³ Kariuomenės tiekimo viršininkui. Raportas. 1936 m. gruodžio 25 d. *Ten pat*, b. 408, l. 224.

¹⁰⁴ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 4. 1937 m. kovo 3 d. *Ten pat*, b. 410, l. 115.

¹⁰⁵ Kariuomenės tiekimo viršininkui. 1937 m. liepos 19 d. *Ten pat*, b. 433, l. 179.

pastarųjų metų kareivių ir jų šeimų skundus dėl blogos ligonių priežiūros, blogo gydymo, ne laiku suteikiamos medicinos pagalbos, invalidumo ir net mirties dėl šių priežasčių. Dalis šių skundų, kaip paaiškėjo juos ištyrus, neturėjo pagrindo. Tačiau nustatyta ir tokių atvejų, kai ligonių sveikata buvo nepakankamai atidžiai tiriama, pavėluota atvykti pas ligonį, per ilgai ligoniai buvo laikomi dalinio ligoninėse ir laiku nenusiųsti į Karo ligoninę. Dažnai skųstasi, kad gydytojai ligonius vadina simuliantais, nors jie iš tikrųjų serga. Todėl viršininkas įsakė atkreipti dėmesį į skundų skaičiaus padidėjimą ir ateityje jiems nesuteikti pagrindo. Ligonių gydymas, ištyrimas turi būti atliekami negailint laiko, o ligoniai laiku atleidžiami nuo mokymų, be to, pacientai negali būti vadinami simuliantais, jei šis faktas neįrašomas į dokumentus ir jei tai nepadaryta dėl gydytojo kaltės¹⁰⁶.

1937 m. iškilo sanitarijos viršininko tarnybinės priklausomybės klausimas. Kariuomenės ūkio santvarkos įstatymo projekte buvo numatyta, kad sanitarijos viršininkas yra pavaldus tiekimo viršininkui. Brg. gen. V. Nagevičius parašė didelį raportą, paremtą užsienio šalių praktika, dėl tokios priklausomybės neigiamų padarinių. Jame buvo išsamiai aprašyta, kokias funkcijas atlieka sanitarijos viršininkas, ir nurodyta 15 užsienio šalių, kurių kariuomenių sanitarijos viršininkai yra tiesiogiai pavaldūs krašto apsaugos ministrui. Šią informaciją jis surinko susirašinėdamas su šių valstybių atsakingais pareigūnais ir ją pridėjo prie raporto. Tačiau karo sanitarijos viršininkas liko pavaldus tiekimo viršininkui.

1937 m. kovo 7 d. raporte brg. gen. V. Nagevičius argumentuotai pateikė savo samprotavimus dėl Sanitarijos valdybos etatų padidinimo. Jis pabrėžė, kad dėl organizacinių vienetų trūkumo sunku kokybiškai atlikti darbą. Rodydamas pavyzdžiu Vokietijos karo sanitarijos valdybą, kuri turi sanitarijos štabą, paprašė atkurti 1923 m. sumažintus etatus. Brg. gen. V. Nagevičius nurodė, ką reiktų šiuo klausimu padaryti: pridėti vieną sanitarijos karininko – organizacijos ir sanitarijos taktikos referento, plk. ltn., etatą; medicinos sekretoriaus (kuriam buvo nustatytas žemesnis laipsnis, įvedus naujus etatus) laipsnį vėl pakelti iki majoro, buhalteriu reikalaujamą laipsnį taip pat pakelti iki majoro, nes dabar jis dirba sanitarijos įstaigų (sanitarijos sandėlio, sanatorijų, Karo ligoninės) intendanto darbą; pridėti po vieną buhalterio, ltn., kuris tvarkytų

¹⁰⁶ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 38. 1937 m. spalio 13 d. LCVA, ap. 1, b. 420, l. 102.

ūkio žurnalus, turto knygas, raštininko, registratoriaus etatą, mobilizacijos raštininko-mašininko pareigybei nustatyti VIII kategoriją (buvo IV kategorija)¹⁰⁷. Mirtingumui sumažinti pasiūlė padidinti Karo ligoninės etatus ir lovų skaičių iki 800 ir iškelti IV skyrių. Taip pat padidinti sanitarijos puskarininkių skaičių, nes apie 280 trūksta. Jo nuomone, kasmet reikia paruošti dvi laidas – 160 puskarininkių¹⁰⁸.

Atsižvelgiant į prašymus į Šančius buvo perkeltas IV skyrius ir leista pasamdyti 11 žmonių, tačiau Karo ligoninės etatų skaičiaus didinimui nebuvo pritarta.

1938 m. sausio 4 d. raporte brg. gen. V. Nagevičius pristatė savo pranešimo Krašto apsaugos ministerijoje santrauką apie to meto Sanitarijos tarnybos būklę. Pirmiausia pateikė kasdienius sergančiųjų kariuomenėje skaičius, kurie svyravo nuo 25,5 iki 37,0 %. Palyginti su kitų kariuomenių karių ligotumu, Lietuvos kariuomenės karių ligotumas buvo vidutinis, o mirtingumas sudarė 2,23–3,28 % ir neviršijo kitų valstybių mirtingumo rodiklių¹⁰⁹.

Užkrečiamosiomis ligomis, neskaitant venerinių, kasdien susirgdavo nuo 3,32 iki 7,56 % karių. 1936 m. dėl užteršto vandens ir nešvaros Tauragės įguloje buvo daug susirgimo vidurių šiltine atvejų. Didelė problema buvo sanitarijos karininkų trūkumas, pagal etatus trūko nuo 25 iki 30 karininkų. To priežastys – nepatenkinama sanitarijos karininkų materialinė būklė, žemi kariniai laipsniai pagal pareigas, kas neužtikrino geros pensijos. Trūkstamus sanitarijos karininkus bandyta keisti civiliais tarnautojais, ir Karo ligoninėje jų atsirado, bet kariniuose daliniuose jie buvo nepageidaujami. Sanitarijos karininkų personalas buvo komplektuojamas iš Krašto apsaugos ministerijos stipendininkų, kurių tuo metu buvo 9. Sanitarijos karininkai tobulinosi užsienyje: sugrįžo gydytojas sanitarijos plk. lt. Balys Matulionis (terapeutas), gydytojas Polikronas Kusa (chirurgas), gydytojas sanitarijos plk. lt. Vytautas Bendoravičius, savo lėšomis tobulinosi gydytojai Moisiejus Bermanas ir M. Mickus. Dar 2 gydytojai buvo likę užsienyje¹¹⁰.

¹⁰⁷ Kariuomenės tiekimo viršininkui. Raportas. 1937 m. kovo 7 d. *Ten pat*, b. 435, l. 2.

¹⁰⁸ Kariuomenės tiekimo viršininkui. Raportas. 1937 m. balandžio 7 d. *LCVA*, f. 4, ap. 1, b. 435, l. 5.

¹⁰⁹ Kariuomenės tiekimo viršininkui. Raportas. 1938 m. sausio 4 d. *Ten pat*, b. 451, l. 1.

¹¹⁰ *Ten pat*.

Tarptautinio karo sanitarijos kongreso dalyviai Briuselyje. 1935 m. Šiame kongrese dalyvavo gen. lt. V. Nagevičius (VDKM)

Atsargos gydytojai kėlė kvalifikaciją tobulinimosi kursuose, 1938 m. jau V laida, 24 žmonės. Kitais metais planuota tobulinti 30 žmonių kvalifikaciją. Padidinus kariuomenę ir karinius dalinius dislokavus tolimesnėse įgulose, labai pasunkėjo jų sanitarijos personalo ir medikų darbas. Įgulose liko po 1 gydytoją, kurio nebuvo kam pakeisti, kai jam reikėjo vykti į kvalifikacijos tobulinimo kursų, poligonų, manevrų, karinės prievolės komisijas, vaduoti susirgusius ar išleistus atostogų kitus gydytojus. Iki naujojo karinės prievolės įstatymo įsigaliojimo dalies gydytojų galėjo pavaduoti karo prievolę atliekantis medikas. Todėl būtinai reikėjo daliniuose didinti sanitarijos karininkų etatų skaičių.

Raporte buvo išvardyti ir atlikti darbai: tradiciškai vasarą buvo įsteigtos sanatorijos Birštone ir Palangoje ir Karo ligoninės skyrius Alytuje. Palangoje gydėsi 93, Birštone – 145, Alytuje – 290 ligonių; buvo tęsiamas privačių autobusų pritaikymo karo reikalamis karo metu darbas; parengtas sanitarijos vadovėlis, peržiūrėtas Lauko sanitarijos statutas, 1938 m.

numatyta organizuoti sanitarijos puskarininkių rentgeno technikos kursus, rengiamos įvairios taisyklės, mokymo ir mobilizacijos planai, planuojama 1938 m. įgyvendinti mobilizuojamų moterų specialisčių registraciją taikos metu, siekiant pagerinti jų pasirengimą karo meto darbams, įtraukiant Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugiją, pagal patvirtintus Krašto apaugos ministerijos planus¹¹¹.

1939 m. spalio 28 d. atgavus Vilnių ir Vilniaus kraštą ir ten įžengus Lietuvos kariuomenei, prireikė ten siųsti ir medicinos pagalbą. Buvo suformuoti 3 sanitariniai būriai. I būrį sudarė gydytojas sanitarijos ltn. Kazys Mečys Mikalauskas, gailestingoji sesuo Vencienė, studentas medikas Kanclyvis ir vežikas eil. Kundratavičius. Šis būrys nuvažiavo 204 km, sušėlpė 23 žmones, išleidęs 452 litus, priėmė 1341 ambulatorinį ligonį. II būrys, kurį sudarė sanitarijos kpt. Vytautas Tupčiauskas, gailestingoji sesuo Vaitalytė-Mačiukienė, studentas medikas A. Kaveckas ir vežikas K. Garšva, nuvažiavo 274 km, pašalpoms išleido 801 litą ir davė savo maisto atsargų (druskos, cukraus, lašinių ir t. t.), priėmė 1021 ambulatorinį ligonį. III būrį sudarė sanitarijos kpt. Vincas Kubilius, gailestingoji sesuo Stefanija Kusienė, studentas medikas Skrinkas, vežikas eil. Pranas Bartninkas. Būrys nuvažiavo 196 km, sušėlpė 52 žmones, išleidęs 833 litus ir išdalijęs 2500 maisto daiktų, priėmė 1027 ambulatorinius ligonius¹¹². Būriams grįžus į Kauną, buvo surengtas jų susitikimas su laikraščių „Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“ ir „XX amžius“ atstovais. Jame dalyvavo ir brg. gen. V. Nagius-Nagevičius. Jie papasakojo apie savo tarnybą Vilniuje ir Vilniaus krašte. 70 % žmonių, su kuriais jie susidūrė, laikė save lietuviais, džiaugėsi juos matydami ir tikėjosi pagerinti savo būvį. Jų fizinė sveikata, materialinė padėtis, higiena bloga, būstai prasti, jie išvargę, anemiški, lenkų valdžią vertina blogai, lietuvių – gerai, visi tikisi žemės reformos.

Sanitarijos viršininkas brg. gen. V. Nagius-Nagevičius tradiciškai įsakymu turėjo pareikšti padėką išeinantiems į atsargą savo pavaldiniams. Kaip pavyzdį pateiksime Karo ligoninės viršininko padėjėjo gydytojui sanitarijos plk. J. Marcinkui pareikštą padėką, kurioje pažymima, kad į kariuomenę įstojo *„sunkiausiu kovos už nepriklausomybę laiku, kuomet buvo didelė prityrusių sanitarijos karininkų stoka, organizavo I lauko ligoninę bolševikų fronte ir buvo pirmas jos viršininkas, II brigados ir II divizi-*

¹¹¹ Ten pat, l. 3.

¹¹² Protokolas. 1939 m. lapkričio 30 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 480, l. 1–2.

*jos sanitarijos viršininkas ir atsakingas pareigūnas kitose svarbiose vietose, kariuomenės okulistas, sutvarkęs trachomuočių gydymą ir priežiūrą kariuomenės dalyse ir surinkęs akių ligų statistines žinias, svarbias ir visam kraštui. Plk. gyd. J. Marcinkus užsipelnė aukšto darbo įvertinimo, vyresnybės viešos padėkos ir apdovanojimo ordinais. Iš savo pusės už didelį, negailint savo jėgų ir gyvybės, pasišventimą tarnybai skelbiu jam padėką*¹¹³.

Tais pačiais metais, liepos 14 d., į dimisiją buvo išleistas provizorius, kariuomenės kūrėjas savanoris, 18 metų buvęs Sanitarijos valdybos Farmacijos dalies vedėju, J. Valentinavičius. Jam V. Nagevičius irgi pareiškė padėką įsakymu¹¹⁴.

Atskirai pristatysime ypač svarbias Karo sanitarijos tarnybos įstaigas, aptardami jų funkcijas: Karo ligoninės veiklą taikos metu, karių sveikatos tikrinimo komisijų darbą, kariuomenės dalių ir įstaigų inspekcijų rezultatus, pasirengimo mobilizacijai priemonės, tarnybos užduotis epidemijų metu, sanatorijų įsteigimo aplinkybes ir tikslus.

KARO LIGONINĖ

Karo ligoninėje nuo 1926 m. sausio 1 d. veikė šie skyriai: 1. Chirurgijos (kartu gimdymo ir ginekologijos) skyrius – vedėjas gydytojas mjr. Juozas Žemgulyš. 2. Terapijos skyrius su areštuotųjų palata – vedėjas gydytojas plk. lt. Baltrus Atkočiūnas. 3. Užkrečiamųjų ligų skyrius – vedėjas gydytojas Matas Nasvytis. 4. Veneros ir odos ligų skyrius – vedėjas karo gydytojas Efimas Paulauskas. 5. Akių ligų skyrius – vedėjas gydytojas plk. lt. Juozas Marcinkus, gydytojas konsultantas plk. P. Radzickas. 6. Ausų, nosies ir gerklės ligų skyrius – vedėjas gydytojas J. Žilinskas. 7. Psichikos ir nervų ligų skyrius – vedėjas gydytojas mjr. J. Brundza. 8. Prozecktorija – vedėjas gydytojas prozecktorius plk. K. Oželis. 9. Dantų kabinetas – vedėjas kpt. Vytautas Jurevičius¹¹⁵.

Gen. lt. V. Nagevičius rūpinosi ne tik Sanitarijos tarnybos reikalais, bet ir dr. Jono Basanavičiaus vardo įamžinimu. 1926 m. lapkričio 20 d.

¹¹³ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 9. 1938 m. balandžio 20 d. *Ten pat*, b. 444, l. 13.

¹¹⁴ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 16. 1938 m. liepos 14 d. *Ten pat*, l. 22.

¹¹⁵ Vyriausiojo kariuomenės gydytojo įsakymas Nr. 6. 1926 m. balandžio 6 d. *Ten pat*, b. 176, l. 12–13.

Karo ligoninės personalas ir Lietuvos kariuomenės karininkai ir kareiviai prie ligoninės pastato. Kaunas, 1925 m. gegužės 24 d. (VDKM)

raporte Vyriausiojo štabo viršininkui jis Jono Basanavičiaus 75 metų sukakties proga paprašė tarpininkauti, kad Karo ligoninė būtų pavadinta jo vardu¹¹⁶. J. Basanavičiaus biografijos faktai rodo, kad jis gydytoju dirbo apie 20 metų, Bulgarijoje tarnavo kariuomenės gydytoju, buvo Karo ligoninės viršininkas, paskelbė mokslo darbų užsienio ir Lietuvos spaudoje. Gen. lttn. V. Nagevičius prie raporto pridėjo prezidentui siūlomo akto projektą. Šis pasiūlymas buvo įgyvendintas Lietuvos Respublikos Prezidento 1926 m. lapkričio 23 d. aktu Nr. 499¹¹⁷ ir krašto apsaugos ministro įsakymu Nr. 103, kuriame rašoma: „*Pagerbdamas Garbingąjį Lietuvos Patriarchą gydytoją Joną Basanavičių už jo didelių nuopelnus Lietuvai, leidžiu jo 75 metų sukaktuvių dieną Karo Ligoninę pavadinti „Daktaro*

¹¹⁶ Raportas Vyriausiojo štabo viršininkui. 1926 m. lapkričio 20 d. *Ten pat*, b. 192, l. 2.

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos Prezidento aktas Nr. 449. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 195, l. 65.

*Basanavičiaus Vardo Karo Ligoninė*¹¹⁸.

Dr. Jono Basanavičiaus vardo suteikimo išskilmės įvyko Karo ligoninėje 1926 m. gruodžio 3 d. Renginyje dalyvavo prezidentas Kazys Grinius, Seimo pirmininkas Jonas Staugaitis, krašto pasaugos ministras plk. lt. Juozas Papečkys, Vyriausiojo štabo viršininkas gen. št. plk. Kazys Škirpa, Kauno medikų draugijos, Kauno gydytojų sąjungos, Karo mokslo draugijos Sanitarijos sekcijos ir organizacijos „Fraternitas Lituania“ atstovai¹¹⁹.

1927 m. Karo ligoninės darbuotojų sąrašuose buvo 25 karininkai, 1 kunigas, 32 gailestingosios seserys, 108 kareiviai, 76 kareiviai Sanitarijos puskarininkių mokykloje, 6 civiliai samdomų karininkų vietose, 105 kareiviai. Pagal etatus trūko 4 gydytojų. Buvo 365 ligoniai: 17 karininkų, 317 kareivių, 31 civilis¹²⁰. 1928 m. buvo pradėtas Karo ligoninės remontas ir įrenginių pertvarkymas, todėl valdybos viršininkas gen. lt. V. Nagevičius paprašė Vyriausiojo štabo viršininko pasiųsti į Paryžių ir Berlyną gydytoją mjr. J. Žemgulį, kad susipažintų su užsienio karo ligoninių organizavimu ir įranga¹²¹. 1928 m. sausio 26 d. karo sanitarijos viršininko įsakymu Nr. 2 Karo ligoninės viršininkas plk. K. Oželis buvo komandiruotas į Prancūziją 6 mėn. tobulintis teismo medicinos srityje. Jį pavadavo plk. lt. J. Marcinkus¹²². Plk. K. Oželis, Karo ligoninės viršininkas, kartu ėjo ir prozektoriaus pareigas, t. y. tikrindavo mirusiųjų kliniines diagnozes ir atlikdavo teismui reikalingas ekspertizes. V. Nagevičius paprašė tiekimo viršininko palikti K. Oželiui 1927 m. įsakymu Nr. 162 panaikintas antraeiles pareigas, nes kito tokio specialisto nėra. Prašymas, sutikus krašto apsaugos ministrui Teodorui Daukantui, buvo patenkintas 1928 m. spalio 2 d.¹²³ Pagal 1931 m. Karo ligoninės etatus buvo: 3 pėstininkų, 18 sanitarijos, 4 administracijos karininkai, 1 kapelionas, 13 civilių tarnautojų, iš viso 39 asmenys; 2 jaunesnieji puskarininkiai, 6 grandiniai, 79 eiliniai, iš viso 87 kareiviai; 8 liktiniai, 250 civilių tarnautojų ne kari-

¹¹⁸ Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 103. 1926 m. lapkričio 26 d.

¹¹⁹ D-ro Basanavičiaus Karo ligoninė. *Kardas*, 1926, Nr. 34, p. 544.

¹²⁰ Vyriausiojo štabo viršininkui. Raportas. 1928 m. sausio 20 d. *LCVA*, f. 4, ap. 1, b. 263, l. 13.

¹²¹ Vyriausiojo štabo viršininkui. Raportas. 1928 m. birželio 30 d. *LCVA*, f. 4, ap. 1, b. 263, l. 173.

¹²² Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 2. 1928 m. sausio 26 d. *Ten pat*, b. 243, l. 2.

¹²³ Tiekimų viršininkui raštas Nr. 74659. 1928 m. rugsėjo 26 d.. *Ten pat*, l. 177.

Gydytojų korporacija „Fraternitas Lithuanica“ su dr. Jonu Basanavičiumi Karo muziejaus sodelyje prie jam pastatyto paminklo. Kaunas, 1924 m. I eilėje (iš kairės): Motiejus Nasvytis, sanitarijos plk. Vladas Ingelevičius, sanitarijos plk. Petras Radzickas, Jonas Basanavičius, Juozas Blažys, gen. ltn. Vladas Nagevičius, sanitarijos plk. ltn. Kazys Oželis. II eilėje (iš kairės): vyr. ltn. Albertas Jackūnas, kpt. Linas Janulionis, sanitarijos vyr. ltn. Balys Matulionis, plk. ltn. Juozas Marcinkus, sanitarijos vyr. ltn. Mečislovas Šimkevičius, sanitarijos kpt. Jonas Brundza, sanitarijos vyr. ltn. Juozas Stasiūnas. III eilėje (iš kairės): sanitarijos ltn. Viktoras Vaičiūnas, sanitarijos vyr. ltn. Antanas Matukas, sanitarijos kpt. Juozas Žemgulyš, sanitarijos kpt. Antanas Petraitis, sanitarijos plk. ltn. Povilas Stančius, sanitarijos plk. ltn. Vytautas Bendoravičius, Jonas Čeponis, Antanas Jurgelionis. Kaunas, 1924 m. (VDKM)

ninkų vietose. Ligoninei priklausė 6 arkliai¹²⁴. Tų metų vasario mėn. buvo atlikta Karo ligoninės inspekcija, o po jos pateikti Sanitarijos valdybos viršininko gen. ltn. V. Nagevičiaus siūlymai, kaip ištaisyti pastebėtus trūkumus. Pirmiausia, kad ligoninėje nebūtų triukšminga, pasiūlyta visuose koridoriuose ir palatose iškabinti lapelius su užrašais „Netrankyti durų“, „Kalbėti labai tyliai“, suremontuotose patalpose durų kraštus apkalti minkšta medžiaga, kad būtų prislopintas durų trenksmo garsas, kiekvienoje kareivių palatoje skirti vyresnįjį, kuris palaikytų karišką drausmę, rūpintųsi gaunamais laikraščiais ir kt.¹²⁵ Teigiami pokyčiai tapo akivaizdūs, kai 1931 m. Chirurgijos ir Vidaus ligų skyriai gavo suremontuotas patalpas. Pradėjo veikti Fizioterapijos skyrius, buvo skirta daugiau etatų. Ligoninėje reguliariai buvo rengiami gydytojų pasitarimai, jų metu svarstomi medikų darbo organizavimo reikalai, skaitomi moksliniai pranešimai, demonstruojami įdomesni ligoniai ir klausoma kiekvieno skyriaus metinių ataskaitų. Beveik kasmet ligoninės seserims, puskarininkiams, sanitarėms ir sanitarams buvo rengiami kartotiniai ligonių slaugymo kursai.

1919–1933 m. Karo ligoninės stacionare buvo gydyti 121 937 ligoniai¹²⁶. Ilgiausiai gulėjo Odos-veneros ligų skyriaus ligoniai – vidutiniškai 29,73 d., Užkrečiamųjų ligų – 24,91 d., Nervų – 21,69 d., Vidaus ligų – 17,21 d., Ausų ligų – 17,21 d., Chirurgijos – 17,04 d., Akių ligų – 11,08 d.¹²⁷

Vykdam kariuomenės reorganizaciją ir siekiant ją padidinti, iškilo ir Karo ligoninės lovų skaičiaus problema. 1935 m. kovo 11 d. raporte kariuomenės tiekimo viršininkui karo sanitarijos viršininkas pateikė savo siūlymus: Karo ligoninės lovų skaičių padidinti iki 700 (buvo 500), tai padaryti būtų galima įsteigiant naują 200 lovų ligoninę Šiauliuose, Kaune paliekant senąją 500 lovų. Kitas variantas – Karo ligoninės lovų skaičių padidinti iki 550 ir įsteigti Šančiuose kitą 150 lovų ligoninę¹²⁸. Tačiau į šiuos siūlymus nebuvo

¹²⁴ Karo ligoninės žmonių ir arklių sudėtis. *Ten pat*, b. 313, l. 19.

¹²⁵ Karo ligoninės viršininkui. Raštas Nr. 836. 1931 m. vasario 10 d. *Ten pat*, b. 310, l. 22.

¹²⁶ Gyd. plk. Marcinkus. 1919–1933m. Karo ligoninės medicinos darbo trumpa apžvalga. *Mūsų žinynas*, 1935, Nr. 121, p. 385.

¹²⁷ *Ten pat*, p. 391.

¹²⁸ Kariuomenės tiekimo viršininkui. Raštas Nr. 80. 1935 m. kovo 11 d. *LCVA*, f. 4, ap. 1, b. 310, l. 46.

Dr. J. Basanavičiaus karo ligoninės keltuvai.
Apie 1935 m. (VDKM)

atsižvelgta, nes tos pačios problemos kilo ir 1938 m., kai etatai buvo skirti tik 550 lovų ligoninei, o tuo metu ligonių skaičius siekė 700, todėl jiems gydyti trūko gydytojų, galestingųjų seserų, sanitarų ir kitų darbuotojų. V. Nagevičius prašė kuo skubiausiai pasamdyti 4 gydytojus, 2 vaistinės asistentus farmaceutus, Sveikatos tikrinimo komisijos raštvedį, rentgeno techniką, 5 galestingąsias seseris, raštinninką, sanitarijos puskarininkį, 3 sanitarus¹²⁹. Atsižvelgus į V. Nagevičiaus prašymą Karo ligoninei buvo paskirtas 1 majoro etatas, paimtas iš Veterinarijos valdybos etatų¹³⁰.

SVEIKATOS TIKRINIMO KOMISIJOS

Sveikatos tikrinimo komisijų, kurios dirbo nuo 1919 m., svarba nesumažėjo ir taikos metu. Joms reikėjo patikrinti visus į kariuomenę pašauktus karius ir būsimus karininkus. Tokios komisijos buvo steigiamos daliniuose. 1928 m. balandžio 16 d. įsakymu buvo sudarytos šios sveikatos tikrinimo komisijos: Dr. Jono Basanavičiaus karo ligoninėje (pakeista 1929 m., veikė iki 1933 m.) – karininkams, Karo ligoninėje (iš dalies pakeista 1929 m.) – kareiviams, Karo ligoninėje – invalidams, Karo ligoninėje (veikė iki 1933 m.) – skundams nagrinėti¹³¹.

Buvo sudaromos ir laikinosios komisijos. Karo sanitarijos viršin-

¹²⁹ Kariuomenės tiekimo viršininkui raportas Nr. 67. 1938 m. sausio 4 d. *Ten pat*, b. 451, l. 14.

¹³⁰ Kariuomenės tiekimo viršininkui raštas. 1938 m. lapkričio 30 d. *Ten pat*, l. 112.

¹³¹ Įsakymas kariuomenei Nr. 34. 1928 m. balandžio 16 d.

ko įsakymu įsteigtą lakūnų ir žvalgų sveikatos tikrinimo komisiją sudarė: Dr. Jono Basanavičiaus karo ligoninės konsultantas dr. K. Parčevskis (pirmininkas), gydytojas plk. J. Marcinkus (vicepirmininkas), gydytojai plk. lttn. B. Atkočiūnas, plk. lttn. V. Bendoravičius, plk. lttn. J. Žemgulis, mjr. J. Žilinskas ir mjr. J. Stasiūnas. Ši komisija lapkričio mėn. tikrino lakūnų ir žvalgų sveikatą Karo ligoninės skyriuose. Ji vadovavosi Ligų ir kūnų trūkumų sąrašu „D“, paskelbtu 1924 m. spalio 10 d. įsakyme kariuomenei Nr. 104, ir atsižvelgė į kiekvieno lakūno arba žvalgo tarnybą, remdamasi kitų valstybių pavyzdžiu, nutarė jiems taikyti žemesnius nei kitiems kariams reikalavimus¹³². Visi lakūnai ir žvalgai buvo skirstomi į tris grupes: 1. Tinkami aviacijos tarnybai. 2. Abejotini, nes turi sveikatos trūkumų, bet kuriems atsižvelgiant į gerai atliktą praeitą tarnybą galima būtų leisti ir toliau eiti tas pareigas. 3. Netinkami visai dėl žymių sveikatos trūkumų. Buvo patikrinta 80 lakūnų ir žvalgų, 5 neatvyko, o iš atvykusiųjų tinkamais buvo pripažinti 59, abejota dėl 15, 6 pripažinti netinkamais¹³³.

1932 m. gegužės 11 d. įsakymu buvo papildyta 1928 m. patvirtinta Sveikatos tikrinimo komisijų sudarymo daliniuose tvarka. Nustatyta, kad tokią komisiją sanitarijos viršininko įsakymu sudaro dalinių vadų paskirti sanitarijos karininkai, o jei daliniuose trūksta sanitarijos karininkų, Karo sanitarijos valdybos į šias pareigas skiriami kitų arčiausiai esančių dalinių karininkai. Šių komisijų užduotis buvo tikrinti kareivių sveikatą¹³⁴. Jos galėjo pripažinti kareivius netinkamais tarnauti kariuomenėje, tinkamais naujų rezervui, ne rikiuotei ir gauti atostogų sveikatai taisyti.

Sanitarijos valdybos sprendimu buvo tikrinama ir kareivių higiena, teikiamos atskaitos apie jos būklę. Kaip pavyzdį pateiksime vieno 5-ojo pėstininkų pulko patikrinimo duomenis. Komisija konstatavo, kad: 1. Utėlėtų kareivių baltiniai, drabužiai ir patalynė dezinfekuojama garinėje pirtyje. 2. Apkręsti lyties utėlėmis dezinfekuojami apžiūros metu ir išmaudomi pirtyje. 3. Sergantys trachoma gydomi pulke ambulatoriškai laikantis Karo ligoninės ir skyriaus nurodymų. 4. Veneros ligomis sergančių nerasta, sifiliu serga 4, triperiu – 2. Problema kyla dėl utėlėtų žmonių skaičiaus, kuris siekia apie 16 %, bet faktiškai yra dar didesnis, bet, palyginti su 1927 m., sumažėjo. Kovą su parazitais apsunkina

¹³² Aktas. 1929 m. gruodžio 23 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 301, l. 3.

¹³³ Ten pat.

¹³⁴ Įsakymas kariuomenei Nr. 30, § 11. 1932 m. gegužės 11 d.

Kareivių medicininis patikrinimas Gaižiūnų poligono ambulatorijoje. 1933 m. (VDKM)

prastos kareivinių higienos sąlygos: tinkamos pirties ir mechaninės skalbyklos trūkumas, kareivinių ankštumas, ribotas baltinių ir darbužių kiekis, dėl to negalima atlikti platesnės dezinfekcijos, pvz., siera. Remiantis apžiūros duomenimis, iš 1425 karių utėlėtų buvo rasta 196, užsikrėtusiųjų lyties organų utėlėmis – 24, sergančiųjų trachoma – 26135.

Sanitarijos viršininkas 1932 m. birželio 7 d. raporte Vyriausiojo štabo viršininkui, siekdamas suderinti karių fizinį lavinimą su kautynių įgūdžių reikalavimais, pristatė patikrinimo užduotis, taikomas pėstininkams, raiteliams, artileristams ir technikos daliniams, ir paprašė jas patvirtinti. Tikrinimus siūlė atlikti dalyvaujant divizijų ir dalinių vadams, fizinio lavinimo inspektoriui ir jo padėjėjui instruktoriui¹³⁵. Vyriausiojo štabo viršininkas gen. ltn. Petras Kubiliūnas, atsiliepdamas į raportą, 1932 m. birželio 22 d. išleido aplinkraštį, kuriame fizinio lavinimo inspektoriui ir jo padėjėjui instruktoriui buvo nurodyta tikrinimą atlikti tų metų rugsė-

¹³⁵ Karo sanitarijos valdybai. Raportas. 1928 m. sausio 19 d. *LCVA*, f. 4, ap. 1, b. 260, l. 1–2.

¹³⁶ Vyriausiojo štabo viršininkui raportas Nr. 2876. 1932 m. birželio 7 d. *Ten pat*, b. 331, l. 1.

jo mėnesį, dalyvaujant dalinių vadams¹³⁷. Prie aplinkraščio buvo pridėtos pėstininkų, artilerijos ir kavalerijos karių tikrinimo užduotys, kuriose buvo įvardyti jų tikslai pagal specialybes: grūdinti pėstininkus žygyje ir pratinti nugalėti gamtines kliūtis, kurios dažnai pasitaiko kautynėse; ugdyti artileristų patvarumą ir didinti jėgą naudojant pabūklus, išmokyti kavaleristus taisyklingai joti, derinti savo ir arklio jėgą ir našumą, raitomis ir pėsčiomis įveikti kliūtis. Fizinio patvarumo uždaviniai buvo nustatyti Pionierių batalionui, Autorinktinei, Geležinkelių kuopai, Šarvuočių rinktinei, ryšininkų, aviacijos daliniams.

Po patikrinimo fizinio lavinimo inspektorius pateikė savo išvadas apie kariuomenės dalinių fizinio patvarumo tikrinimą. Jis pasiūlė, pvz., į Šarvuočių rinktinę skirti ypač geros sveikatos ir ištvermingus naujokus, atsižvelgdamas į tai, kad net 10–15 % vidutinio sudėjimo kareivių, neištarnavusių nustatyto laiko, yra perkeliami į naujokų rezervą. Pionierių batalione ypač buvo svarbu vienodas ūgis, nes poliams, pontonams nešti reikėjo panašaus ūgio kareivių. Būtų gerai, kad į Pionierių batalioną būtų siunčiami 178–180 cm ūgio naujokai. Artilerijai labiau tinka vidutinio ūgio, apsuksūs ir sumanūs žmonės ir t. t.¹³⁸

Šis pirmasis patikrinimas buvo ir instrukcija, kaip reikia viską atlikti, įsiklausant į vadų pastabas ir rekomendacijas. Karo sanitarijos viršininkas 1932 m. išleido įsakymą, kuriame nurodė, kaip elgtis dėl kareivių sveikatos tikrinimo, kurie jų netinkami tarnybai ir kaip ją tikrinti, kad ligoti kareiviai turi būti nedelsiant siunčiami į Karo ligoninę, nes pasitaiko, kad ten atsiunčiami jau atlikę didesnę dalį tarnybos. Kartu pažymėta, kad ne visada tokie kareiviai tinkamai apžiūrimi ir Karo ligoninėje, neaiškiai surašomos diagnostinės, todėl įsakyta šalinant nurodytus trūkumus laikytis šių taisyklių:

1. Atvykusių į dalinius jaunų kareivių sveikata turi būti galutinai ištirta: a) atvykusių gegužės mėn. – iki liepos 1 d.; b) atvykusių lapkričio mėn. – iki sausio 1 d.

2. Dalinių gydytojai 1 punkte nurodytu laiku turi stebėti jaunų kareivių sveikatą, ar nevyksta kokių nors patologinių pakitimų dėl pasikeitusių gyvenimo ir darbo sąlygų, kad neliktų kariuomenėje tokių, kurie

¹³⁷ Vyriausiojo štabo aplinkraštis Nr. 10. 1932 m. birželio 22 d. *Ten pat*, l. 2.

¹³⁸ 1932 metų (rugsėjo ir spalio mėn.) kariuomenės dalių fizinio patvarumo tikrinimo santrauka ir kai kurios išvados. *Ten pat*, l. 35.

netinka tarnauti. Savo kareivius stebėti pavesti kuopų vadams ir jaun. karininkams.

Pripažįstama, kad trūksta ryšio tarp dalinių ir Karo ligoninės gydytojų, numatoma įvesti ligotumo korteles, kurios būtų siunčiamos į ligoninę kartu su ligoniu, be to, artėjant naujokų šaukimui Karo ligoninėje parengti laisvų lovų, o civilius ligonius, Susisiekimo ministerijos ir policijos tarnautojus priimti į ligoninę tik neišvengiamais atvejais¹³⁹.

1938 m. gruodžio 24 d. įsakymu kariuomenei buvo priimtose naujos taisyklės sveikatos tikrinimo komisijoms. Pagal jas savo veiklą reglamentavo: I. Kauno įgulos karių sveikatos tikrinimo komisija; II. Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Tauragės ir Ukmergės įgulų tikrinimo komisija; III. Vyriausioji karių sveikatos tikrinimo komisija; IV. Naujokų sveikatos tikrinimo komisija; V. Invalidų sveikatos tikrinimo komisija; VI. Invalidų sveikatos tikrinimo skundų komisija¹⁴⁰.

Kauno įgulos karių sveikatos komisiją sudarė Karo ligoninės viršininkas, skirdamas pirmininką ir du nenuolatinius narius. Komisijos būstinė buvo Dr. Jono Basanavičiaus karo ligoninė. Įgulų komisijas skyrė divizijų vadai. Jų funkcija buvo tikrinti įgulos sergančių karių sveikatą. Vyriausioji karių sveikatos tikrinimo komisija buvo įsteigta prie Karo ligoninės, ją sudarė Naujokų sveikatos tikrinimo komisijos pirmininkas ir nariai. Invalidų sveikatos tikrinimo komisiją sudarė Karo ligoninės viršininkas, nariai ir dar 1 gydytojas (skirtas Karo ligoninės viršininko arba kviestinis kariuomenės dalinio sanitarijos karininkas). Ji tyrė sužalojimus, ligos ir mirties ryšį su tarnyba kariuomenėje, nustatydavo ir pripažindavo invalidumą (įvertindavo procentais). Invalidų skundų komisija dirbo Dr. Basanavičiaus karo ligoninėje, ją sudarė Vyriausiosios karių sveikatos tikrinimo komisijos atstovai ir Karo ligoninės viršininko kviečiamas KAM Pensijų skyriaus viršininkas. Buvo tikrinami skundai dėl invalidumo ir prireikus skundėjų sveikata.

¹³⁹ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 15. 1932 m. balandžio 26 d. *Ten pat.* 325, l. 21.

¹⁴⁰ Įsakymas kariuomenei Nr. 95. 1938 m. gegužės 24 d.

KARIUOMENĖS DALIŲ SANITARINĖS BŪKLĖS TIKRINIMAI

Svarbi karo sanitarijos veiklos sritis buvo karinių dalinių sanitarinės būklės tikrinimas. Jis buvo atliekamas kiekvienais metais. Tai darydavo pats inspektorius arba kiti tarnybos karininkai. Medžiagą pateiksime pasirinktinai, nes ji labai gausi, daugiau dėmesio skirsime tarnybos viršininko inspekcijoms, nes jų ataskaitos labai išsamios.

Karo sanitarijos tarnybos padėtis aprašyta gen. lt. V. Nagevičiaus raporte, kuris buvo pateiktas 1926 m. balandžio mėn. Pagal jį, sanitarijos karininkų taikos metų etatų buvo 45, iš jų tikrosios tarnybos sanitarijos karininkų – 40, dar neturinčių diplomų laisvai samdomų gydytojų – 5. Iš visų sanitarijos karininkų tik 9 buvo baigę Karo medicinos akademiją, 1 – baigęs Val de Grase'o karo sanitarijos mokyklą Paryžiuje, taigi visiškai pasiruošę tarnybai, 9 – baigę Karo mokyklą, bet nevisiškai paruošti ir negali atlikti visų karo sanitarijos uždavinių. Trūko aviacijos medicinos, 20 cheminio karo specialistų, Karo mokyklos gydytojo pedagogo, aukštos kvalifikacijos karo higienos, epidemiologijos ir sanitarinės taktikos žinovų. Dėl sanitarijos karininkų trūkumo sukviesti juos į Aukštuosius karininkų kursus pasitobulinti karo sanitarijos srityje ir tinkamai pasimokyti karo sanitarijos taktikos praktiškai buvo neįmanoma.

Sanitarijos puskarininkių kariuomenėje tarnavo 176, t. y. vienas 100 karių. Jie buvo rengiami Sanitarijos puskarininkių mokykloje (Karo ligoninėje), kuri kasmet išleisdavo 65 sanitarijos puskarininkius, tačiau jų pagal etatus vis tiek 33,5 % trūko. Sanitarai buvo rengiami daliniuose, gailestingosios seserys – Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos, jų išsilavinimas buvo vidutinis.

Sanitarijos tarnybai skirtų lėšų vos užteko einamiesiems reikalams ir taikos metu medicinos turtui įsigyti, o mobilizacijos ir karo meto atsargoms sudaryti jų stigo. Batalionuose nebuvo vaistinių, vaistų atsargų, trūko tvarstomosios medžiagos, transporto priemonių, baltinių ir kt. Kariams ir jų šeimų nariams gydyti ne karinėse gydymo įstaigose irgi stigo pinigų. Kariai, kuriems reikalingas kurortinis gydymas, turėjo tenkintis menkomis pašalpomis. Kariuomenės sanitarijos sandėlis buvo įkurtas netinkamose patalpose, Karo ligoninę reikėjo remontuoti ir atstatyti sudegusį pastatą. Alytaus ligoninei taip pat reikėjo remonto, nebuvo teisiškai sureguliuota dalinių ligoninių ir gydyklų veikla ir tai trukdė jas pagal

reikalavimus aprūpinti, tinkamai gydyti ir prižiūrėti jų karius. Sanitarinei stočiai Palangoje nebuvo rasta atskiro pastato, todėl ji įsikūrė Raudonojo Kryžiaus viešbučio patalpose. Sunku gydyti tuberkulioze sergančius karius, nes tam buvo skirta tik viena ligoninė Jurbarke, ir kt.

Išnagrinėjęs trūkumus, gen. lttn. V. Nagevičius pateikė savo siūlymus, kaip keisti esamą padėtį: pagal galimybes kariuomenės daliniuose padidinti sanitarijos karininkų skaičių priėmus 13 sanitarijos karininkų. Priimti tam reikalingą įstatymą, kaip komplektuoti kariuomenės sanitarijos karininkų korpusą. Papildyti ir pakeisti Krašto apsaugos ministerijos Medicinos fakulteto stipendininkų įstatymą. Papildyti Karo mokyklos ir Aukštųjų karininkų kursų sanitarijos karininkams tobulinti įstatymus. Paruošti reikiamą skaičių aviacijos medikų, karo higienos, sanitarijos taktikos, Karo mokyklos gydytojų pedagogų, cheminio karo specialistų ir siųsti bent po 1 kiekvienos specialybės gydytoją stažuotis į užsienį. Periodiškai atnaujinti atsargos sanitarijos karininkų žinias, tam parengti reikalingą įstatymą ir veiklos taisykles. Suformuoti sanitarų kuopą ir ją parengti, kaip tai daroma kitose kariuomenėse (Vokietijos, Lenkijos, Norvegijos ir kt.). Skirti pakankamai lėšų mobilizacijos ir karo reikalams reikalingam maistui, tvarstomosios medžiagos, medicinos įrankių kiekiui nupirkti, taip pat karių ir jų šeimų narių gydymui, sureguliuoti sanitarijų stočių veiklą ir įsigyti Palangos sanitarinei stočiai tinkamas patalpas.

Kad pagerintų sanitarijos įstaigų būklę, V. Nagevičius pasiūlė pastatyti naują arba pritaikyti esamą sanitarijos sandėlį, Karo ligoninę suremontuoti pagal 1925 m. projektą, atstatyti sudegusį ligoninės pastatą, Karo sanitarijos inspekcijai sudaryti galimybes dalyvauti tarptautiniuose sanitarijos kongresuose ir parodose, 1926 m. pasiūsti į kvalifikacijos tobulinimo kursus užsienyje du sanitarijos karininkus: vieną – susipažinti su aviacijos medicina, kitą, Karo mokyklos gydytoją, – su kariūnų sanitarijos tarnyba, fizinio ir dvasinio jaunuomenės karinio lavinimo medicinos kontrole. Remiantis užsienio kariuomenių patirtimi, vasarai į stovyklas perkelti kareivius, o kareivines remontuoti, išvalyti, išvėdinti, taip mažinant užkrečiamųjų ligų plėtimosi galimybes¹⁴¹.

1927 m. spalio mėn. buvo paskelbti 1-ojo, 2-ojo ir 5-ojo pėstininkų pulkų, Technikos pulko, Aviacijos ir Tankų batalionų, Karo ligoninės ir

¹⁴¹ Vyriausiojo štabo viršininkui raportas Nr. 44885. 1926 m. balandžio 8 d. LCVA, f. 4, ap. b. 195, l. 14–17.

jai priklausančių padalinių tikrinimo rezultatai. Inspektavimo metu buvo tikrinama kareivių asmeninė, lovų ir baltinių, tualetų, virtuvių švara, maisto kokybė ir jo ruošimo sąlygos, kareivinių, produktų laikymo patalpų, pulkų ligoninių ir jų įrangos būklė, atliekama kareivių skiepijimo ir jų sveikatos tikrinimo, higienos paskaitų skaitymo kontrolė ir kt. Trūkumų rasta visuose daliniuose, iš jų paminėti nekokybiški batai, utėlės, netinkamai įrengti tualetai ir prausyklos, virtuvėse naudojami necinkuoti katilai, daugelį kareivinių reikėtų remontuoti ir kt. Buvo patikrinti Karo ligoninės centrinis rūbų ir baltinių sandėlis, arklidės, kiaulių ūkis, malkų sandėlis, krautuvė, daržovių rūšys, kuopos turto sandėlis. Trūkumų rasta arklidėse, daržovių rūsyje (bloga ventiliacija)¹⁴². Ligoninės rūmai buvo labai apleisti, byrėjo sienos, lubos, buvo bloga ventiliacija ir kanalizacija, griuvo sienos. Tikrinant ligoninės skyrius ir palatas atkreiptas dėmesys, kad Chirurgijos skyriuje, virtuvėje ir palatose netinkama ventiliacija, neužrakintos vaistų spintos, Puskarininkių mokyklos mokiniai turi utėlių¹⁴³. Patikrinimo metu pastebėta ir teigiamų dalykų: tvarkinga raštinė, švariai ir tvarkingai laikomi ligoniai, ligos istorijos rašomos laiku, maisto, rūbų, vaistų ir medikamentų sandėliai tvarkingi, finansai tvarkomi pagal įsakymus.

Nuodugnų Karo ligoninės patikrinimą sanitarijos viršininkas brg. gen. V. Nagevičius surengė ir 1937 m. lapkričio 10 d. Tikrino archyvą, buhalteriją, biblioteką, švietimo, medicinos personalo darbą. Vėl buvo konstatuota, kad trūksta medicinos personalo, rasta ir daugiau įvairių trūkumų¹⁴⁴. Sanitarinė dalinių būklė buvo tikrinama reguliariai. 1936 m. gruodžio mėn. buvo patikrinti II pėstininkų divizijos daliniai: 2-ojo ulonų pulko 2-asis eskadronas Vilkaviškyje, 2-asis ulonų pulkas Alytuje, 2-ojo pėstininkų pulko 5-oji kuopa, Gaižiūnų poligono komandos Ruklos dvare ir Karo policijos mokykla, 1-asis husarų pulkas. 1937 m. balandžio–gegužės mėn. patikrinta I divizijos 3-iojo artilerijos pulko I grupė, 2-asis ir 5-asis pėstininkų pulkai, Karo kalėjimas,

¹⁴² Karo sanitarijos valdybos viršininkui. Raportas. 1927 m. gruodžio mėn. *Ten pat*, b. 217, l. 3.

¹⁴³ Trūkumai patėmyti prie Inspektorinio apžiūrėjimo Karo ligoninės 23 d. š. m. *Ten pat*, l. 8.

¹⁴⁴ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 33. 1938 m. lapkričio 28 d. *Ten pat*, b. 420, l. 57–62.

Raitoji baterija, 1-asis husarų pulkas, 9-asis pėstininkų pulkas, 3-iojo artilerijos pulko II grupė, birželio mėn. – Karo policijos mokykla, lapkričio mėn. – 5-asis pėstininkų pulkas, Prienų, Marijampolės ir Vilkaviškio įgulos, gruodžio mėn. – 2-ojo pėstininkų pulko 5-oji kuopa ir 2-asis ulonų pulkas. Tikrinimus atliko divizijos sanitarijos viršininkas gydytojas plk. J. Augevičius. Inspekcijos metu buvo tikrinamas maistas, virtuvės, valgyklos, maisto sandėliai, gyvenamosios patalpos, pulkų krautuvės, kirpyklos, duonos kepyklos ir skalbyklos, prausyklos ir tualetai, ligoninės, sanitarijos punktai.

1937 m. vasario 4 d. buvo tikrinama Karo mokyklos sanitarinė būklė ir konstatuota, kad ligoninėje gydosi 15, ambulatorijoje 22 kariūnai ir kariai. Patalpos ir instrumentai švarūs ir tvarkingi, ligoninės ir gyvenamosios patalpos švarios, tačiau per daug ligonių, nepakankamai kruopščiai užrašytos ligos istorijos¹⁴⁵. Gruodžio 2 d. gydytojas V. Kriščiūnas tikrino Sanitarijos puskarininkių mokyklą ir sargybų komandą ir pažymėjo, kad kareiviai atrodo gerai, statutus moka patenkinamai, kareivinių švara vidutinė. Sargybos kuopos kareiviai tvarkingi, tačiau gyvenamųjų patalpų vidus niūrus, grindys betoninės, daug duobių ir plyšių, reikalingas remontas¹⁴⁶. Sanitarinių inspekcijų metu kartu buvo tikrinamos sanitarijos puskarininkių ir sanitarų specialybės žinios. Pastebėta, kad jos nepakankamos, ypač pirmosios medicinos pagalbos suteikimo klausimais. Taip atsitiko dėl to, kad baigę puskarininkių mokyklas ir sanitarų mokymus kareiviai vėliau pakartotinai nebuvo mokomi ir tobulinami. Todėl karo sanitarijos viršininkas įsakė visų dalinių karo sanitarijos viršininkams visus jiems pavaldžius sanitarijos puskarininkius ir sanitarus tobulinti sanitarijos srityje, ypač pirmos pagalbos teikimo temomis¹⁴⁷. Priminė, kad ir visi kiti kareiviai turi būti mokomi naudoti tvarstį ir suteikti pirmąją pagalbą. Šias rekomendacijas įgyvendinti nurodyta per 6 mėnesius – iki 1939 m. kovo 1 d. apmokant visą sanitarijos personalą.

¹⁴⁵ Karo sanitarijos viršininkui raportas Nr. 13658. 1937 m. vasario 7 d. *Ten pat*, b. 439, l. 51–52.

¹⁴⁶ Karo sanitarijos viršininkui raportas Nr. 700. 1937 m. gruodžio 10 d. *Ten pat*, l. 204.

¹⁴⁷ Karo aviacijos vyr. sanitr. karininkui. 1938 m. rugpjūčio 26 d. *Ten pat*, b. 444, l. 20.

1938 m. karo sanitarijos viršininkas inspektavo Ryšių ir Inžinerijos batalionus, Autorinktinės I lengvųjų automobilių būrį, Karo aviaciją, Priešlėktuvinės apsaugos rinktinę, Gaižiūnų poligono komendantūrą, 3-iąją artilerijos pulką, 2-ąją ir 3-iąją pėstininkų pulkus, 1-ąją husarų pulką, Karo mokyklą, Karo policijos mokyklą, Karo kalėjimą, Artilerijos dirbtuves, Karo intendantūros dirbtuves, Karo invalidams šelpti komiteto dirbtuves, Kariuomenės sanitarinį sandėlį¹⁴⁸. 1939 m. sausio 7 d. karo sanitarijos viršininko įsakymu nurodyta divizijų sanitarijos viršininkams priskirtus dalinius kasmet tikrinti keturis kartus, o kariuomenės dalinių vyr. sanitarijos karininkams atskirai dislokuotus dalinius – šešis kartus¹⁴⁹.

TARNYBOS VEIKLA EPIDEMIJŲ ATVEJAIS

1927 m. sausio 14 d. karo sanitarijos inspektoriaus įsakymu buvo sušaukta komisija artėjančiai iš Europos gripo epidemijai pasirengti. Jai pirmininkavo gydytojas plk. V. Ingelevičius. Susirinkime dalyvavo 29 kariuomenės dalinių ir Kauno įgulos sanitarijos karininkai. Buvo nutarta imtis tam tikrų apsaugos nuo gripo epidemijos priemonių: 1) einantiems sargybą kareiviams išduoti šiltus rūbus ir avalynę; 2) padidinti maisto daviniuose riebalų ir cukraus normą; 3) tinkamai sutvarkyti kareivinių šildymą, kad temperatūra siektų ne mažiau kaip 18 laipsnių, ir vėdinimą; 4) nurodyti dalinių gydytojams vykdyti susirgusiųjų observaciją ir juos izoliuoti; 5) susirgusius kareivius ir karininkus gydyti jų daliniuose, tam skirti patalpas, evakuoti tik tuos, kuriems reikia specialaus gydymo; 6) epidemijos metu nekilnoti kariuomenės dalinių; 7) neleisti kareivių atostogų ir sumažinti komandiruočių skaičių; 8) drausti išvykti iš kareivinių ir pašaliniais asmenimis lankytis kareivinėse; 9) vengiant nušalimo, mokymus organizuoti tik kareivinėse; 10) tinkamai sutvarkyti ligonines ir ligoninių transportą, naudoti antklodes ir kailinius; 11) tinkamai vykdyti dezinfekciją; 12) vykdyti gydytojų nurodymus organizuojant kovą su gripu; 13) pėstininkų ir kavalerijos pulkams skirti po antrą gydytoją;

¹⁴⁸ 1938 m. Karo sanitarijos viršininko atlikta san. inspekcija Kauno įgulos kariuomenės dalyse. *Ten pat*, b. 452, l. nenumeruotas.

¹⁴⁹ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 2. 1939 m. sausio 7 d. *Ten pat*, b. 420, l. 48.

14) sutvarkyti dalinių ligonines, gerinant jų būklę; 15) evakuacijos tikslais duoti įgulai po 1 sanitarinį automobilį; 16) kareivių vakarienę sukeisti su pusryčiais¹⁵⁰. Inspekcijos nurodymu kariuomenės daliniai turėjo kas savaitę teikti žinias apie sergančius ir pasveikusius karius.

Vis dėlto, nors ir buvo rengtasi, gripo epidemijos išvengti nepavyko. Pavyzdžiui, 1-ajame pėstininkų pulke 1927 m. vasario 7–14 d. susirgo 150, pasveiko 120 jūreivių, 1 buvo išvežtas gydytis į ligoninę¹⁵¹. 5-ajame pėstininkų pulke susirgo 379, pasveiko 116 karių, 33 buvo išvežti į ligoninę¹⁵² ir t. t. Pasibaigus epidemijai, 1927 m. gegužės 13 d. gydytojas Matas Nasvytis pateikė ataskaitą apie jos eigą: Lietuvoje susirgo 70 000 žmonių, o kariuomenėje buvo užregistruotas 3141 susirgimo gripu atvejis, 1 karys mirė¹⁵³. Kadangi nuo nekomplikuoto gripo nemirė nė vienas ligonis, gydytojas padarė išvadą, kad epidemiją galima laikyti lengva.

1928 m. sausio mėn. nustatyta susirgimų dėmėtąja šiltine atveju (11 % mirtingumas). Sanitarijos tarnybos gydytojas plk. lt. B. Atkočiūnas parengė nurodymus, kokių priemonių reikia imtis kariuomenės daliniuose: 1. Apsaugoti kareivius nuo rūbų utėlių, turėti švarių baltinių ir naudotis pirtimi. 2. Kareivis turi nepervargti ir gerai maitintis. 3. Pulko gydytojas turi palaikyti ryšį su vietos apskrities gydytoju ir neišleisti epidemijos į artimą daliniui rajoną. 4. Pastebėjus parazitų rūbuose, juos dezinfekuoti tinkamais preparatais. 5. Nustačius dėmėtosios šiltinės atvejį, atlikti rūbų, patalynės ir patalpų dezinfekciją, ligonį vežti atskirame vagono su palydovu į Karo ligoninę, o su juo buvusius vienoje patalpoje kareivius 14 dienų izoliuoti. 6. Patalpą, kurioje buvo susirgusysis, dezinfekuoti sieros deginimo produktais, grindis išplauti 5 % krezolio skiediniu¹⁵⁴.

1933 m. gruodžio 30 d. įsakyme karo sanitarijos viršininkas dalinių sanitarijos karininkams pateikė apsaugos nuo ligų rekomendacijas: 1. Žiemą šaltu ir vėjuotu oru rikiuotės pratybas, kur galima, rengti viduje

¹⁵⁰ Protokolas. Aplinkraštis Vyriausiojo štabo viršininko Nr. 7. 1927 m. sausio 29 d. *Ten pat*, b. 204, l. 8, 145.

¹⁵¹ Sanitarinės žinios apie epidemijos eigą. 1927 m. vasario 7–14 d. *Ten pat*, l. 57.

¹⁵² Sanitarinės žinios apie epidemijos eigą. 1927 m. sausio 31–vasario 8 d. *Ten pat*, l. 62.

¹⁵³ Kliniškos pastabos dėl 1927 metų gripo epidemijos. *Ten pat*, b. 204, l. 177.

¹⁵⁴ Priemonės kariuomenės apsaugojimui nuo dėmėtosios šiltinės šiais 1928 m. *Ten pat*, b. 249, l. 13.

ir stebėti, kad kareiviai neprakaituotų. 2. Gimnastikos pratybas prižiūrėti karininkams instruktoriams. 3. Žiemą šaltu ar vėjuotu oru gimnastikos pratimus daryti uždaroje patalpoje arba manieže. 4. Saugoti, kad kareiviai šildomose patalpose nebūtų šiltai apsirengę, o lauke, sargyboje dėvėtų kailinius, šiltus batus. 5. Gyvenamosiose patalpose, kur nėra elektrinės ventiliacijos, krosnis kūrenti naktimis, o prausyklų patalpas apšildyti nors ir geležinėmis krosnelėmis. 6. Nesant tualetų kareivinėse, ten žiemos laikotarpiui įrengti mažus (laikinus) tualetus, o kur neįmanoma – atskirai pastatyti kibirą. 7. Šaltu ir vėjuotu oru vedamiems iš pirties kareiviams neleisti dainuoti¹⁵⁵.

Tarnyba rinko duomenis apie susirgimus kariuomenėje ir juos analizavo. 1936 m. kovo 5 d. susirinkusi Kovai su ligomis komisija, dalyvaujant gydytojams plk. J. Augėvičiui, plk. lt. Juozui Ūsui, remdamasi dalinių pateiktomis žiniomis apie susirgimus sausio pirmoje ir vasario antroje pusėje, konstatavo, kad susirgimų skaičius, palyginti su gruodžio ir sausio mėn. apskaitos duomenimis, nežymiai padidėjo nuo 1491 iki 1542¹⁵⁶. Tai galima paaiškinti tuo, kad oras tuo metu buvo drėgnas. Šalčiams padidėjus gripo atvejų sumažėjo. Gydytojai išvardijo peršalimo priežastis: staigus atvėsimas sukaitus rikiuotėje arba gimnastikos pratybose; 9 sargybiniai nušalo ausis, nes nenuleido ant jų pošalmių; sušalo šaudymo pratybose, kai lauke buvo 15 laipsnių šalčio, Autorinktinėje sušalo stovėdami 6 val. sargyboje, kitų dalinių gydytojai nenurodė priežasčių. Karo sanitarijos viršininko gen. lt. V. Nagevičiaus nurodymu visos peršalimo priežastys turėjo būti skubiai nustatytos ir kartu su dalinių vadovybe pašalintos. 1937 m. balandžio 2 d. Kovai su ligomis komisijos raporte rašoma, kad nuo vasario antros iki kovo pirmos pusės peršalimo ligų skaičius sumažėjo perpus, palyginti su sausio ir vasario mėn., t. y. susirgo 495 asmenys, tarp jų 258 – gripu, 126 – tonzilių ligomis, 66 – bronchitu¹⁵⁷. Susirgimų priežastys kartojosi: staigus atvėsimas, sušilimas rikiuotėje ir gimnastikos pratybose, peršalimas einat iš pirties ir šilto būsto, kartais dėl netinkamo apavo.

¹⁵⁵ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 58. 1933 m. gruodžio 30 d. *Ten pat*, b. 328, l. 178.

¹⁵⁶ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 19. 1936 m. gegužės 29 d. *Ten pat*, l. 165.

¹⁵⁷ Sanitarijos viršininkui raportas Nr. 13761. 1937 m. balandžio 2 d. *Ten pat*, b. 426, l. 25.

PASIRENGIMAS MOBILIZACIJAI

1926 m. spalio mėn. karo sanitarijos inspektorius gen. ltn. V. Nagevičius pateikė Vyriausiojo štabo viršininkui raportą apie Karo sanitarijos tarnybos būklę, kuriame išvardijo ir esamus trūkumus, taip pat svarstė, kaip reikės elgtis mobilizacijos atveju. Tarnyboje tuo metu buvo 58 sanitarijos karininkai (tarp jų – 10 farmaceutų ir 3 dantų gydytojai). Kariuomenės daliniuose buvo 25 gydytojai, 4 farmaceutai ir 2 dantų gydytojai, gydymo įstaigose – 20 gydytojų, 6 farmaceutai ir 1 dantų gydytojas. Sanitarijos puskarininkių buvo 121 (pagal etatus trūko 74): kariuomenės daliniuose – 112, gydymo įstaigose – 9, tarp jų – 64 liktiniai. Karo ligoninėje dirbo 34 gailestingosios seserys¹⁵⁸.

Vienas svarbių Karo sanitarijos tarnybos uždavinių buvo aprūpinti kariuomenę vaistais, tvarslia ir instrumentais. Mobilizacijos atveju 4 divizijos (30 tūkst. karių) reikalingu medicinos turtu būtų aprūpintos 2 mėnesiams, chirurgijos instrumentais – visi daliniai pagal tabelius,

Lietuvos kariuomenės 3-iojo pėstininkų pulko sanitarų vežimas žygio metu. 1931 m. (VDKM)

¹⁵⁸ Vyriausiojo štabo viršininkui. Raportas. 1926 m. spalio 11 d. *Ten pat*, b. 195, l. 56.

būtų skirta 90 tūkst. individualių paketų, 7 sanitariniai automobiliai (dar 7 automobiliai buvo remontuoti), 145 sanitariniai dviračiai, 4 sanitariniai vežimai. Visoms lauko sanitarijos įstaigoms, 4-iems divizijų tvartomiesiems būriams, visiems 7-iems evakuacijos punktam ir 4-ioms lauko ligoninėms vaistų turėjo užtekti 2 mėnesiams. Užnugario gydymo įstaigos turėjo medicinos turto nevienodai: Karo ligoninė buvo aprūpinta vaistais ir tvarslia, visko būtų užtekę tik vienai atsargos ligoninei, dvi būtų visiškai neaprūpintos, nes nė vienais metais mobilizacijai ir karo atsargoms nebuvo skirta lėšų¹⁵⁹.

1927 m. pavasario šaukimo metu į 20 apskričių naujokų ėmimo komisijų posėdžius buvo kviečiami pulkų ir 7 Karo ligoninės sanitarijos karininkai¹⁶⁰. 1933 m. kovo 6 d. Karo sanitarijos viršininkas gen. lttn. V. Nagevičius pristatė Vyriausiojo štabo viršininkui savo matymą, ką ruošdamasi karui turi atlikti jo tarnyba ir ką turi daryti civilinės sveikatos įstaigos, nes nuo krašto visuomenės sveikatos priklauso ir kariuomenės sveikata. V. Nagevičius sanitarijos viršininkų suvažiavime Madride išgirdo, kad ateities kare išskirtinis dėmesys bus skiriamas cheminiam ginklui ir aviacijai. Vokietija ir kitos šalys jau rengė tam karui sanitarijos organizavimo planus, todėl ir Lietuvai reikėjo parengti tokį planą. Jis pasiūlė pakviesti tam tikros kompetencijos valdžios ir visuomenines organizacijas šiam planui rengti ir iš Krašto apsaugos ministerijos Karo sanitarijos valdybos ir Šaulių sąjungos, Vidaus reikalų ministerijos, Sveikatos ir Savivaldybių departamentų, Raudonojo Kryžiaus, Švietimo ministerijos, Kūno kultūros rūmų atstovų sudaryti komisiją¹⁶¹. Siūlymui buvo pritarta ir Lietuvos sanitarijos organizacijos karo metui veikimo planui parengti buvo sudaryta tarpžinybinė komisija, o jai vadovauti paskirtas Karo sanitarijos tarnybos viršininkas gen. lttn. V. Nagevičius. Išvardintos įstaigos į ją delegavo savo atstovus. 1933 m. kovo 30 d. buvo sušauktas komisijos posėdis. Jame dalyvavo Karo sanitarijos tarnybos viršininkas gen. lttn. V. Nagevičius (komisijos pirmininkas), Sveikatos departamento direktorius dr. Naciūnas, jo padėjėjas dr. Virkutis, Savivaldybių departamento direktorius Barkauskas, Raudonojo Kryžiaus draugijos direktorius

¹⁵⁹ Ten pat.

¹⁶⁰ Mobilizacijos skyriaus viršininkui 1927 m. vasario 24 d. raštas; Karo ligoninės viršininkui 1927 m. vasario 25 d. raštas. *Ten pat*, b. 221, l. 6, 7.

¹⁶¹ Vyriausiojo štabo viršininkui. Raportas. 1933 m. kovo 22 d. *Ten pat*, b. 351, l. 1.

dr. Petrikas, II pėstininkų divizijos gydytojas plk. J. Augevičius, Šaulių sąjungos viršininkas plk. Mykolas Kalmantas, gydytojas plk. lt. J. Žemgulis ir sekretorius mjr. V. Kriščiūnas, vėliau atvyko Kūno kultūros rūmų direktorius gydytojas plk. lt. A. Jurgelionis ir sanitarijos viršininko padėjėjas gydytojas plk. V. Ingelevičius¹⁶². Gen. lt. V. Nagevičius pristatė idėją ir paklausė visų susirinkusiųjų, kuo jie gali padėti kariuomenei rengiantis naujo tipo karui. Naciūnas pasiūlė įsteigti kursus, kuriuose gydytojai būtų supažindinti, kaip reikia teikti pagalbą nukentėjusiems nuo dujų, kas turi pasirūpinti kaukėmis, praplėsti Raudonojo Kryžiaus veiklos ribas. M. Kalmantas paminėjo, kad jau buvo surengti apsaugos nuo cheminio ginklo kursai, rekomendavo juos rengti toliau ir net ilginti. Virkutis siūlė į komisijos veiklą įtraukti Švietimo ministerijos atstovą, S. Barkauskas – rūpintis gydytojų ir lovų skaičiaus ligoninėse didinimu, gyd. J. Augevičius – šviesti gydytojus, supažindinant su priešcheminiu ginklu ir nuo dujų nukentėjusiųjų gydymu, ir kt.¹⁶³ V. Nagevičiaus idėja buvo plėtojama toliau, ir 1934 m. lapkričio 29 d. susirinko Vyriausioji priešlėktuvinės apsaugos taryba, kurią sudarė tie patys atstovai. Jos pirmininkas pasiūlė parengti įstatymą priešlėktuvinei ir priešchemininei apsaugai tvarkyti. Taryba nutarė įsteigti įstatymo redagavimo komisiją ir pirmininku skirti Aviacijos viršininką. Komisija buvo sudaryta, įstatymo projektas parengtas ir 1935 m. sausio 4 d. pristatytas krašto apsaugos ministrui. 1935 m. balandžio 13 d. buvo paskelbtas Įstatymas apsaugos nuo pavojų iš lėktuvų. Jį vykdyti buvo pavesta Krašto apsaugos ministerijai. Apsaugą turėjo organizuoti ministrai pagal savo kompetenciją, nurodę vykdyti užduotis atitinkamoms įstaigoms ir pavaldiems asmenims¹⁶⁴. Vadovaudamasis įstatymu, Vyriausiojo štabo viršininkas įsakė kariuomenės dalims ir įstaigoms parengti priešlėktuvinės-priešcheminės apsaugos planus. Tokie planai buvo sudaryti ir Karo ligoninėje numatant: 1) ant ligoninės stogo nupiešti raudonus kryžius kaip įstaigos apsaugos ženklus; 2) nustatyti pavojaus garsinimo būdus; 3) nustatyti, kaip ligoninė turi gesinti šviesas, uždengti langus, kai aliarmuojama apie prieš lėktuvų puolimą, ir t. t. Taip

¹⁶² Protokolas Nr. 1. 1933 m. kovo 30 d. *Ten pat*, l. 8.

¹⁶³ *Ten pat*, l. 9–10.

Ten pat.

¹⁶⁴ Įstatymas apsaugos nuo pavojaus iš lėktuvų. *Vyriausybės žinios*, Nr. 479, 1935 m. balandžio 18 d.

pat buvo numatyta, kaip gelbėti ligonius, įrengiant tam tikrą skaičių lovų, slėptuvių ligoninės parke, rūsyje medicinos pagalbos punktą ir tvarstomąjį, operacinę, ligoninės vaistinę, kurie galėtų funkcionuoti pavojaus metu. Nedidinant ligoninės etatų, būtų sudarytos evakuacijos, sanitarijos ir gaisrininkų komandos¹⁶⁵. Šiems nurodymams įgyvendinti Karo ligoninės viršininkas sudarė komisiją. Jos pirmininkas M. Bermanas ir nariai mjr. Aleksandras Bugaila ir mjr. Aleksandras Lapinas nustatė, kaip turi būti parengti Karo ligoninės trobesiai priešcheminės ir priešlėktuvinės apsaugos atžvilgiu. Karo sanitarijos valdyba parengė planą, kiek reikėtų turėti lovų apskričių ir miestų ligoninėse sunkiai nukentėjusiems ir apsinuodijusiems gydyti ir slaugyti, kiek turėtų būti tose ligoninėse etatų, bei pateikė gydytojų, kuriuos būtų galima pašaukti į tarnybą karinėms įstaigoms papildyti, paskelbus mobilizaciją, sąrašus¹⁶⁶. Pirmosios pagalbos punktų viršininkams ir jų pavaduotojams buvo parengtos Priešlėktuvinės apsaugos kursų programos ir pateiktos Kariuomenės štabo viršininkui.

1938 m. balandžio 14 d. buvo atliktas Sanitarijos karininkų mobilizacinis suskirstymas pagal dalinius ir įstaigas: I p. div. štabas, 1-asis p. p., 4-asis p. p., 10-asis p. p., 1-asis art. p., I div. inžin. bat., I div. ligoninė, I div. tvarstomoji kuopa, I div. transporto rinktinė, II p. div. štabas, 5-asis p. p., 9-asis p. p., 11-asis p. p., 3-iasis art. pulkas, II div. inžin. bat., II div. ligoninė, II div. tvarstomoji kuopa, II div. transporto kuopa. III p. div. štabas, 8-asis p. p., 7-asis p. p., 12-asis p. p., 4-asis art. p., III div. inžin. batalionas, III div. ligoninė, III div. tvarstomoji kuopa, III div. transporto kuopa, IV div. štabas, 3-iasis p. p., 13-asis p. p., 14-asis p. p., 2-asis art. p., IV div. inžin. bat., IV div. ligoninė, IV div. tvarstomoji kuopa, IV div. transporto rinkt., 6-asis p. p., 15-asis p. p., 2-asis p. p., 16-asis p. p., 1-asis husarų p., 2-asis ulonų p., 3-iasis kavalerijos p., Karo aviacija, Priešlėkt. aps. rinktinė, Karo technikos valdyba, V inžin. bat., V ryšių bat., I gelž. bat., I auto. bat., Ginklavimo valdyba, Karo sanitarijos valdyba, Karo sanitarijos evakuacijos centras, 1–10 atsargos ligoninės, 1–3 evakuacinės ligoninės, Karo san. sandėlis, 1 sveik. kuopa, 2 sveik. kuopa, 1–4 lauko ligoninės, Karo ligoninė, I transp. bat. štabas, I darbinis

¹⁶⁵ Karo ligoninės viršininkui. 1935 m. birželio 3 d. LCVA, f. 4, ap.1, b. 374, l. 34.

¹⁶⁶ Kariuomenės tiekimo viršininkui. Raportas. 1937 m. gruodžio 7 d. *Ten pat*, l. 58.

bat. štabas, I–VI atsargos bat., Atsarg. art. pulkas, 1–12 pasien. aps. bat.¹⁶⁷

Karo sanitarijos viršininko dispozicijoje mobilizacijos atveju būtų 65 gydytojai, 1 dantų gydytojas ir 36 farmaceutai¹⁶⁸. Mobilizacijos reikmėms Karo sanitarijos valdyba surinko žinias apie Lietuvoje esančius chirurgus, Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto mokomąjį personalą ir karo kapelionus. Pagal 1935 m. karo meto etatus gydytojų turėjo būti 488, trūko 55, pagal taikos meto etatus buvo 244, trūko 16¹⁶⁹. Sanitarijos automobilių karinėse dalyse 1936 m. buvo 11, inžinerijos sandėlyje – 4, iš viso – 15¹⁷⁰. Sanitarinių vagonų 1936 m. liepos 26 d. buvo paruošta 5 ir 2 vagonai tvarstyklės¹⁷¹. Juose buvo laikomas sanitarijos turtas. Pagal mobilizacijos planus turėjo būti 3 sanitariniai traukiniai (180 gulimų ir 270 sėdimų vietų kiekviename). Poreikį buvo galima patenkinti panaudojant penkis jau paruoštus sanitarinius vagonus (60 neštuvų) ir 408 kronšteinus neštuvams, kurie turėjo būti sudėti į vagonus paskelbus mobilizaciją. Sanitarinį traukinį turėjo sudaryti specialūs sanitariniai vagonai: 2 traukinius – 2 vagonai, o 1 traukinį – vienas vagonas. Tiek vagonų buvo per mažai, todėl specialių vagonų skaičių buvo siūloma padidinti bent iki 9 ir padalyti po 3 vagonus kiekvienam traukiniui¹⁷².

SANITARINĖS STOTYS-SANATORIJOS

Sanitarinės stotys-sanatorijos Palangoje ir Birštone, pradėjusios savo veiklą 1921 m., ją tęsė iki 1940 m. Įsakymai dėl sanitarinių stočių atidarymo ir priimamų ligonių kvotų buvo rengiami kiekvienais metais. Pavyzdžiui, 1924 m. birželio 30 d. Ministrų kabineto nutarime nurodoma: „*Kariams, kuriems reikia klimatinio gydymo, Palangoje atidaryti sanitari-*

¹⁶⁷ Sanitarijos karininkų mobilizacinis suskirstymas. 1938 m. balandžio 14 d. *Ten pat*, b. 386, l. 335–317.

Žinios apie karininkų suskirstymą. 1935 m. gruodžio 12 d. *Ten pat*, l. 2.

¹⁶⁸ Įskaitytų Sanitarijos viršininko dispozicijos sanitarijos karininkų sąrašas. 1938 m. balandžio 14 d. *Ten pat*, b. 386, l. 316–315.

¹⁶⁹ Karo sanitarijos viršininkui. 1937 m. gegužės 11 d. *Ten pat*, b. 390, l. 92.

¹⁷⁰ *Ten pat*.

¹⁷¹ Kariuomenės štabo IV skyriaus viršininkui. 1936 m. liepos 26 d. *Ten pat*, l. 83.

¹⁷² Kariuomenės štabo IV skyriaus viršininkui. 1935 m. lapkričio 9 d. *Ten pat*, b. 390, l. 23.

*nę stotį su 50 lovų. Stočiai veikti nuo š. m. liepos 5 d. iki rugsėjo 15 d.*¹⁷³ Reikalingas personalas turėjo būti komandiruotas iš Karo ligoninės.

1925 m. Palangos sanitarinė stotis veikė nuo birželio 5 iki rugsėjo 1 d. Jai buvo skirta Karo ligoninės personalo, dalinių komandiruoti žmonės, aprūpinti gurguole ir arkliais, o ligonių transportavimo reikalams karo technikos viršininkui įsakyta skirti vieną sanitarinį automobilį¹⁷⁴. Tokie pat nurodymai pateikti ir 1927 m., tik stotis veikė nuo birželio 25 iki rugpjūčio 25 d.¹⁷⁵ Turintys teisę gydytis šioje stotyje galėjo tik su jų karinės dalies išduotu kariams leidimu atvykti ir parvykti. Stočiai išlaikyti buvo numatyta skirti 15 tūkst. Lt, kuriuos sudarė šios išlaidos: 58 žmonių apgyvendinimo – 11 310, patalpų nuomos – 2500, baltinių skalbimo – 600, asenizacijos – 95, malkų virtuvei pirkimo – 320, ūkio – 25, telefono – 150 Lt¹⁷⁶. Personalą sudarė 9 žmonės: gydytojas, gailestingoji sesuo, ūkio vedėjas, raštvedys, virėja, virtuvės tarnaitės, 2 Karo ligoninės komandiruoti ir 3 7-ojo pėstininkų pulko kareiviai¹⁷⁷. Palangos sanitarinės stoties viršininku tais metais buvo paskirtas plk. K. Oželis¹⁷⁸.

Vyriausiasis štabas išleido aplinkraštį, kuriame buvo išaiškinta, kaip kariai gali gydytis Palangos, Birštono karo sanitarinėse stotyse ir Karo ligoninės Alytaus skyriuje. Kiekviename dalinyje vado įsakymu iš vyr. sanitarijos karininko, jaun. sanitarijos karininko ir dalinio atstovo turėjo būti sudaryta preliminarinė komisija. Jei dalinyje nėra antro sanitarijos karininko, jis diviziono štabo pakviečiamas iš kito dalinio. Komisija žmonėms, kuriuos reikėjo gydyti, išrašydavo tam tikros formos ligos liudijimą. Dalinių vadai šiuos liudijimus iki gegužės 10 d. išsiųsdavo Karo ligoninės sveikatos tikrinimo komisijai, kuri pagal juos atrinkdavo sunkiai sergančiuosius, iškviisdavo šiuos ligonius galutinei patikrai atlikti, po to skirdavo į sanitarines stotis ir iki gegužės 25 d. liudijimus išsiųsdavo Karo sanitarijos viršininkui tvirtinti, pridėję savo išvadą. Karo ligoninės sveikatos tikrinimo komisija viską suderindavo ir ligonius paskirstydavo

¹⁷³ Įsakymas kariuomenei Nr. 71. 1924 m. liepos 5 d.

¹⁷⁴ Įsakymas kariuomenei Nr. 42. 1925 m. gegužės 26 d.

¹⁷⁵ Įsakymas kariuomenei Nr. 78. Sanitarijos skyrius. 1927 m. birželio 11 d.

¹⁷⁶ Ten pat.

¹⁷⁷ Ten pat, l. 22.

¹⁷⁸ Įsakymas kariuomenei. Sanitarijos skyrius. 1927 m. birželio 11 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 206, l. 33.

po sanitarines stotis, atsižvelgdama į ten esančių vietų skaičių: Birštone ir Palangoje jų buvo 30, Alytuje – 100. Gydomo laikotarpiai: Birštone pirmasis sezonas – nuo birželio 1 iki liepos 15 d., antrasis – nuo liepos 15 iki rugpjūčio 31 d., Palangoje pirmasis sezonas – nuo birželio 25 iki liepos 25 d., antrasis – nuo liepos 25 iki rugpjūčio 25 d.; Alytuje – nuo gegužės 15 iki rugsėjo 30 d.¹⁷⁹ Aplinkraštyje konstatuota, kad yra atvejų, kai dalinių preliminarios komisijos išrašo daug ligos liudijimų, o Karo ligoninės komisija nustato, kad ne visiems reikia sanitarinio gydymo, ypač vasaros metu, kai vyksta lauko pratybos ir karininkai ten reikalingi. Paminėta ir tai, kad Alytaus karo ligoninės skyriuje gali būti stacionariai gydomi ir civiliai Krašto apsaugos ministerijos tarnautojai ir karių šeimų nariai, o Palangoje ir Birštone – tik ambulatoriškai, gaudami medikamentus ir kitas gydymo priemones už maisto davinį stoties viršininko leidimu, už gydymą sumokėję patys.

1932 m. nuo birželio 20 iki rugpjūčio 20 d. dirbo sanitarinės stotys Nidoje ir nuo birželio 15 iki rugsėjo 1 d. Birštone¹⁸⁰. 1933 m. veikė tos pačios sanitarinės stotys¹⁸¹, tik tais metais gen. lttn. V. Nagevičius raštu kreipėsi į karininkus, kurie gydysis Nidoje, nes dėl kai kurių pasikeitusių aplinkybių Klaipėdos krašte jie turės būti ypač taktiškai tiek su vietos gyventojais, tiek su čia vasarojančiais Vokietijos piliečiais. Jis tikėjosi, kad karininkai, sąmoningai brangindami Lietuvos autoritetą Klaipėdos krašte, atsižvelgs į šį priminimą ir padarys atitinkamas išvadas.

1938 m. balandžio 12 d. kariuomenės vadas patvirtinto taisyklės karo sanatorijų ligoniams. Jose buvo smulkiai surašyta, ką turi daryti į sanatoriją atvykęs karys. Buvo pateikta detali dienvartė, pabrėžta, kad uniforma neprivaloma, bet su chalatu sėsti prie pietų ir vakarienės stalo draudžiama, laikomasi kariško etiketo, su pretenzijomis dėl valgio reikia kreiptis į viršininką, į miegamuosius pašaliniais eiti, alkoholį vartoti, išskyrus paskirtą gydytojo, draudžiama, pasišalinti iš sanatorijos visai dienai galima tik išimtiniais atvejais, vaikščiojant nutolti nuo sanatorijos leidžiama iki 5 km atstumu, ligoniai turi gyventi sanatorijoje, išskyrus atvejus, kai gyvenama su savo šeima. Tie, kurie nesilaiko taisyklių ar jiems sanatorijos gydymo ir gyvenimo sąlygos kenksmin-

¹⁷⁹ Vyriausiojo štabo aplinkraštis Nr. 6. 1931 m. balandžio 27 d. *Ten pat*, I. 49.

¹⁸⁰ Įsakymas kariuomenei Nr. 29. 1932 m. balandžio 30 d.

¹⁸¹ Įsakymas kariuomenei Nr. 33. 1933 m. birželio 1 d.

gos, bus išrašomi iš sanatorijos viršininko sprendimu. Viršininkas pri-
valo kiekvieną supažindinti su taisyklėmis, susipažinęs su jomis ligo-
nis – pasirašyti¹⁸².

1939 m. dėl pastebėtų tam tikrų kurortinio gydymo nesklaidumų
buvo nustatyta nauja sanatorių kandidatams parinkimo tvarka. Palan-
goje, Birštone ir Alytuje gydymui buvo skiriama per mažai laiko. Sunkes-
niems ligoniams komisijos nustatytos 1 gydymo savaitės nepakako, todėl
jos sprendimu Palangoje gydymo laikas buvo pailgintas iki ne mažiau
kaip 3 savaitių, o Birštone turėjo trukti 3–5 savaites, be to, dar 10–14 die-
nų būtų skirta poilsiui po gydymo, Alytuje gydytis numatytos vidutiniš-
kai 4–6 savaitės. Tačiau tinkamai suskirstyti ligonius trukdė per didelis
norinčių gydytis kandidatų skaičius, kuris kartais galimybes viršydavo
10 kartų.

1940 m. birželio 15 d. Lietuva buvo okupuota ir birželio 25 d. į atsar-
gą išėjo Sanitarijos valdybos viršininkas brg. gen. V. Nagius-Nagevičius,
savo pareigas perdavęs plk. V. Ingelevičiui¹⁸³. Liepos 5 d. jis išleido įsa-
kymą Nr. 28, kuriame rašė: *„Lietuvos valstybės valdžią paėmus į Liaudies
Vyriausybės rankas, eina ir kariuomenės pertvarkymas nauja linkme. <...>
Mūsų kariuomenės vadovybė medicinoje ir sanitarijoje glaudžiai bendra-
darbiauja su Sveikatos ministerija, siekdama ligonių gerovės ir teisių tobu-
linimo. Šių tikslų siekdami, stengiamės arčiau susipažinti su mūsų sąjungi-
nės SSRS kariuomenės sanitarija bei medicina ir jos sanitarine tarnyba ir
to susipažinimo vaisius naudoti mūsų tarnybos pažangai ir pareigūnams
lavinti. <...> Skatiname sanitarijos karininkus uoliau studijuoti SSRS sani-
tarinę literatūrą. Tačiau karo sanitarijos tarnybos tolesniam bei gyvenimiš-
kam persitvarkymui nauja linkme, einant Vyriausybės nustatomu keliu,
reikia nieko nelaukiant persitvarkyti ir vidujai, giliai persiimant naujosios
santvarkos dvasią. <...> Ypač stengtis draugiška tarpusavio pagalbos dva-
sia santykiauti su SSRS karo sanitarijos pareigūnais, su kuriais tenka su-
sidurti tarnyboje. Vykdam seną medicinos šūkį „Humanitate et scientiae“,
prašau stengtis naujomis jėgomis rūpestingai gydyti ir slaugyti ligonius tiek
savo kariuomenės, tiek ir SSRS karius, kurie pateks mūsų medicinos glo-*

¹⁸² Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 7. 1938 m. balandžio 14 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 444, l. 9.

¹⁸³ Įsakymas kariuomenei Nr. 67, 1940 m. birželio 25 d. Karo sanitarijos viršininko įsaky-
mas Nr. 25. 1940 m. liepos 1 d. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 420, l. 2.

*bon, rodant jiems daugiau širdingumo...*¹⁸⁴

Tačiau pastangos prisitaikyti nepadėjo. 1940 m. spalio mėn. prasidėjo Karo sanitarijos valdybos ir jos įstaigų likvidavimas ir pavaldumo keitimas. Jau 1940 m. spalio 10 d. Karo invalidams šelpti komitetas tapo pavaldus Socialinio aprūpinimo liaudies komisariatui¹⁸⁵, Vytauto Didžiojo karo muziejus – LTSR Švietimo liaudies komisariatui¹⁸⁶. Karo sanitarijos valdyba buvo likviduota Krašto apsaugos ministerijos Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymu Nr. 26.

IŠVADOS

1. Sanitarijos tarnybos uždavinys, remiantis sanitarijos veiklos ir taktikos teorija, – saugoti karių sveikatą. Šiam tikslui pasiekti ji turėjo vykdyti dvi funkcijas: saugoti nuo susirgimų naudodama sanitarines higienos priemones ir rūpintis ligonių ir sužeistųjų gydymu. Šiuos tikslus Karo sanitarijos tarnyba pradėjo įgyvendinti nuo įsteigimo 1918 m. gruodžio 5 d., kai buvo pasirašytas įsakymas kariuomenei Nr. 3. Šis faktas rodo tarnybos svarbą besikuriančiai kariuomenei karo sąlygomis. Jos viršininku paskirtas brg. gen. Vladas Nagevičius jai vadovavo beveik visą Nepriklausomybės laikotarpį ir šią struktūrą sukūrė dėl savo kompetencijos, užsispyrimo ir pasiaukojimo.

2. Nepriklausomybės karo metu Karo sanitarijos tarnyba buvo kuriama nuo nulio telkiant gydytojus, kaupiant reikalingą sanitarijos turtą ir fronto sąlygomis gydant karius. Nuo 1918 m. iki 1923 m. buvo įkurtos įstaigos, reikalingos karo sanitarijos funkcijoms karo metu vykdyti. Buvo įsteigta Karo ligoninė, keturios lauko ligoninės, priešakiniai perrišamieji būriai, specializuotos gydymo įstaigos – lazaretai, ligonių evakuacijos punktai, sanitariniai skrajojantys būriai, Farmacijos dalis sanitariniam turtui tiekti, komplektuojamas medicinos personalas, įkurti sanitarijos puskarininkių kursai, sanatorijos Palangoje ir Birštone.

¹⁸⁴ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 28. 1940 m. liepos 5 d. LCVA, f.4, ap. 1, b. 420, l. 1.

¹⁸⁵ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 40. 1940 m. spalio 10 d. *Ten pat*, b. 493, l. 58.

¹⁸⁶ Karo sanitarijos viršininko įsakymas Nr. 41. 1940 m. spalio 26 d. *Ten pat*, l. 68.

3. 1923 m. tarnybai persitvarkius pagal taikos metų etatus buvo panaikinta daug jos funkcijų, sumažinti etatai, o tai neigiamai atsiliepė tarnybos darbui, ir tik įvedus naujus KAM etatus 1926 m. padėtis pagerėjo. 1927 m. Karo sanitarijos tarnybai priklausė Karo sanitarijos inspekcija, kariuomenės sanitarinis sandėlis, KAM ambulatorija, Karo muziejus ir Karo invalidams šelpti komitetas. Karo sanitarijos valdyba rengė Sanitarijos ir Lauko statutus, Pirmosios pagalbos, Priešlėktuvinės apsaugos kursų programas, Ligų ir kūno ydų sąrašus, chirurgijos ir kitų daiktų karo meto ir taikos lenteles ir kt.

4. Visa tarnybos veikla brg. gen. V. Nagevičiaus dėka buvo organizuojama Vakarų Europos valstybių pavyzdžiu. Į Vokietiją, Švediją, Norvegiją ir kitas šalis buvo siunčiami karo gydytojai, kad pasisemtų žinių ir susipažintų su jų kariuomenių sanitarijos tarnybomis ir karo ligoninių veikla bei tą patirtį pritaikytų Lietuvoje. Visą veiklos laikotarpį karo gydytojai, kaip ir pats brg. gen. V. Nagevičius, buvo kviečiami į tarptautinius medicinos kongresus, juose skaitė pranešimus.

5. Tarnyba turėjo kelias sritis, kurios buvo ypač svarbios kariuomenės sanitariniam aprūpinimui ir karių gydymui. Didelį darbą atlikdavo karių sveikatos tikrinimo komisijos, veikusios Karo ligoninėje ir karinėse įgulose. Jos užtikrino, kad į kariuomenę nebūtų pašaukti tarnauti netinkami asmenys. Karo ligoninė buvo parengta tinkamai teikti medicinos pagalbą ir gydyti, suremontuoti jos pastatai, tačiau ne vienus metus nesėkmingai buvo prašoma didinti joje lovų skaičių nuo 500 iki 700. 1926 m., pagerbiant tautos patriarchą, Karo ligoninė buvo pavadinta dr. Jono Basanavičiaus vardu. Kariuomenės dalinių sanitarinės būklės patikrinimai buvo vienas svarbiausių tarnybos darbų. Juos rengti pradėta nuo 1919 m. ir tęsiama visą tarnybos gyvavimo laikotarpį. Tikrindavo pats Sanitarijos valdybos viršininkas ir dalinių gydytojai arba sudarytos komisijos. Patikrinimų ataskaitos buvo siunčiamos tarnybos viršininkui. Tai padėjo tarnybai siekti, kad karių gyvenimo sąlygos ir jų asmeninė higiena būtų kuo geresnės būklės.

6. Tarnyba reaguodavo į gripo ir šiltinės epidemijos atvejus, kurių buvo ir Lietuvoje. Tam tikslui buvo parengtos taisyklės, kokių priemonių reikia imtis epidemijos atveju, kaip vykdyti dezinfekciją. Buvo paruoštos ir rekomendacijos, kaip apsaugoti nuo peršalimo ligų, ir išdalintos dalinių karininkas, kad jas perteiktų kareiviams. Taip pat buvo atliekama ligų

analizė ir ja remiantis teikiamos rekomendacijos.

7. Pasirengimas mobilizacijai buvo dar vienas svarbus tarnybos veiklos baras. Pirmiausia buvo įvertinta padėtis ir parengtos rekomendacijos, ką reikėtų pakeisti, kad būtų užtikrintas sklandus tarnybos įstaigų darbas, jas aprūpinat tvarslia ir kitomis priemonėmis. Brg. gen. V. Nagevičiaus siūlymu buvo sušaukta komisija, kurią sudarė įvairių ministerijų ir organizacijų atstovai, mobilizaciniam planui parengti. Karo sanitarijos tarnybos įstaigos parengė ir savo mobilizacinius planus. Tarnybos atstovai visada dalyvaudavo dalinių rengimuose mokymuose ir manevruose.

8. Karių ir jų šeimų sveikatai gerinti buvo įsteigtos karo sanitarinės stotys-sanatorijos. Jose gydėsi ir ilsėjosi karininkai, kareiviai ir jų šeimų nariai šiltuoju metų laiku. Nuo 1921 m. veikė Palangos, Birštono, Nidos sanatorijos ir Alytaus ligoninės skyrius, skirtas tuberkuliozei gydyti.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyviniai šaltiniai:

Lietuvos centrinis valstybės archyvas:

F 4 – Karo sanitarijos valdyba, ap. 1, b. 1, 12, 21, 72, 112, 176, 178, 192, 195, 199, 204, 206, 212, 217, 224, 240, 243, 249, 260, 263, 310, 313, 316, 318, 331, 325, 336, 359, 351, 339, 374, 382, 386, 399, 408, 410, 420, 426, 433, 435, 439, 444, 451, 452.

Publikuoti šaltiniai:

1. Vyriausybės žinios, 1924 m., Nr. 156.
2. Apsaugos ministerijos įsakymai, Krašto apsaugos ministerijos įsakymai, Lietuvos kariuomenei įsakymai 1918–1940 m.

Straipsniai:

1. Dr. Ingelevičius, [Vladas]. Gen. gyd. Vl. Nagevičius Lietuvos kariuomenės sveikatos sargyboje. *Generolo gydytojo Vlado Nagio Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga*, red. d-ras Matulionis. Putnamas, 1962, p. 226–235.

2. Pulk. gyd. Ingelevičius, [Vladas]. Karo sanitarijos tarnyba 1918–

1928 m. *Mūsų žinynas*, t. 15, Nr. 45, p. 491–500.

3. Jokubauskas, Vytautas. *Gyvenimas ir mirtis Lietuvos kariuomenėje, 1918–1940 m.* Klaipėda, 2023.

4. Lesčius, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m.* Vilnius, 1998, p. 204–217.

5. Lukminaitė, Solveiga. Karo sanitarijos tarnybos veikla Nepriklausomybės kovų metu (1919–1923 m.). *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2018 metais. Almanachas.* Kaunas, 2019, p. 23–62.

6. Gyd. plk. Marcinkus, [Juozas]. 1919–1933m. Karo ligoninės medicinos darbo trumpa apžvalga. *Mūsų žinynas*, 1935, Nr. 121, p. 385–394.

7. Plk. gyd. Oželis, [Kazys]. Karo gydymo įstaigų organizacija, jų veikimas ir likvidavimas. Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. *Mūsų žinynas*, t. 15, Nr. 45, p. 503–515.

8. Mjr. gyd. Petraitis, [Antanas]. Sanitarinių skrajojamų būrių išpūdžiai. *Karo archyvas*, 1925, Nr. 2, p. 239–276.

9. Statkus, Vytenis. *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m.* Čikaga, 1986, p. 613–641.

10. Dr. Vaiciuška, [Pranas]. Kaip kūrėsi Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyrius. *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 11–12, p. 779–795.

Įteikta 2024 m. lapkričio 11 d.

MILITARY SANITATION SERVICE, 1918 TO 1940

Dr Aušra JUREVIČIŪTĖ

Vytautas the Great War Museum

The goal of the Sanitation Service, referring to the theory of sanitation actions and strategy, was to protect the health of the army. To accomplish this goal, the Service undertook two functions: to develop sanitation facilities with the view to protecting people from illnesses, and to ensure treatment of the patients and the wounded. The realisation of these goals was started from the very beginning of the Service's establishment on 5 December 1918, as soon as the third order to the army was passed and Lt. Col. Vladas Nagevičius was appointed Head of the Service. During the time of the Wars of Independence, the necessary institutions in charge of sanitation care were set up: a military hospital, four field hospitals, advance bandaging squads, specialised treatment facilities/infirmaries, evacuation points, sanitation flying squads and a pharmaceutical unit for health-related supplies. In addition, the medical team was formed, courses for sanitary non-commissioned officers were organised, and sanatoriums in Palanga and Birštonas were established. After the Wars of Independence and on the adoption of demobilisation, the Service started its activity with the peacetime occupations of the staff, and some wartime functions became redundant; however, some other functions emerged to ensure efficient medical help for soldiers in different places of their service as well as in the war hospital, sanatoriums in Palanga, Birštonas, Nida, and in Alytus hospital. In 1927, the Military Sanitation Inspection was in charge of the army's sanitation storehouse, the dispensary of the National Defence Ministry, the War Museum and the Committee to help war invalids. The Board of the Service worked out the sanitation and field statutes, as well as the programmes for first aid and anti-aircraft protection courses, lists of illnesses and body injuries, schedules of surgery and other aspects of wartime and peacetime. All activities of the Service were organised based on the example of Western European countries, thanks to the care and

persistence of Lt. Gen. Nagevičius. Military doctors were sent to Sweden, Norway and other countries to gain knowledge and become acquainted with sanitation services there and the activities of war hospitals, with the view to implementing their experience locally. Military doctors, as well as Brig. Gen. Nagevičius himself, were invited to present reports at international medical congresses. Other doctors also helped to realise the aims: long-term head of the war hospital Col. Kazys Oželis, Col. Vladas Ingelevičius, Nagevičius' assistant Col. Juozas Marcinkus, Lt. Col. Jonas Brundza, Lt. Col. Vytautas Bendoravičius, for example. Throughout all periods of peace, the Service fulfilled its tasks – it checked the health of the soldiers and treated them at the Jonas Basanavičius War Hospital, the name given to the hospital in 1926. The Service carried out inspections of the military units to check their sanitary state, worked out mobilisation plans in the case of war, participated in military manoeuvres, prepared instructions and trained doctors to cope with epidemics. They also organised rehabilitation sanatoriums for patients and their family members. The achievements of the Military Sanitation Service are closely related to the name of Brig. Gen. Nagevičius who devoted all his time, abilities and skills to establish the Service operating according with the Western European standards. To this end, he organised refresher courses for doctors in Lithuania and sent them for further training abroad. In addition, he set up courses on sanitation for non-commissioned officers with 35 graduations in total. Exceptionally important works were carried out on 28 October 1939. With the retrieval of Vilnius and the Vilnius Region, and with the entry of our troops there, the necessity to provide medical care also emerged. Three sanitation units were formed for that purpose to provide medical care, food rations and financial aid for local residents. However, the Military Sanitation Service was abolished on 25 October 1940. Brig. Gen. Vladas Nagius-Nagevičius did not take part; he moved to the Reserves on 1 July 1940 to avoid the terrible blow of seeing the destruction of the service which he established, led and fostered. The Service changed its name more than once during the 22 years of its existence; nevertheless, it always fulfilled the ascribed functions. The names were as follows: 4 December 1918 to 23 December 1918 – Protection Sanitation Department; 24 December 1918 to 15 March 1921 – Sanitation Department under the National Defence Ministry; 16 March 1921 to 9 September 1921 – the Military

Sanitation Board under the National Defence Ministry; 10 September 1921 to 31 December 1925 – the Military Sanitation Department under the National Defence Ministry; 1 January 1926 to 8 December 1927 – the Chief Headquarters of Military Sanitation Inspection; 9 December 1927 to 27 October 1940 – the Military Sanitation Board.

This research is prepared based on the abundant resources on the Military Sanitation Service stored in the Lithuanian Central State Archive, on the publicised sources. These include Orders to the Army as well as the articles published in the journals *Mūsų žinyvas* and *Karo archyvas* by Lt. Col. Vladas Ingelevičius, Pranas Vaiciuška, Col. Juozas Marcinkus, Major Antanas Petraitis, and an article by Solveiga Lukminaitė on the activity of the Military Sanitation Service during the Wars of Independence (1919 to 1923). The research on this subject is not finite and requires continuation with the focus on each institution of the Service, by publishing statistical data on their sanitary state and presenting the medical staff including biographies.